

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Abbasova Laçın Eldar qızı

“Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və
proqnozlaşdırılması” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma

Maliyyə menecmenti

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d. Məmmədova Gültəkin Qabil qızı

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.d. İbrahimov Zöhrab Həsən oğlu

Kafedra müdiri

i.e.d.p. Ələkbərov Əvəz Əkbər oğlu

BAKİ – 2018

MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ PROQNOZLAŞDIRILMASI

GİRİŞ	3
Fəsil I. Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin öyrənilməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri	6
§ 1.1 Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin başlıca nəzəri müddəaları	6
§1.2 Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin vəzifələri və funksiyaları	19
§ 1.3 Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində maliyyə hesabatlarının rolu	23
Fəsil II Müasir dövrdə müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin təhlili, tətbiqi və qiymətləndirilməsi	30
§ 2.1 Seçilmiş müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi	30
§ 2.2 Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı maliyyə hesabatlarının horizontal, vertikal təhlili	38
§2.3 Beynəlxalq təcrübədə müəssisə maliyyəsinin təhlili və tədqiqi	47
Fəsil III. Müəssisə maliyyəsinin təşkilinin proqnozlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi	50
§ 3.1 Müəssisənin maliyyə resuslarından səmərəli istifadə istiqamətləri .	50
§ 3.2 Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması	54
§ 3.3 Müəssisədə maliyyə təşkilinin təkmilləşdirilməsi yolları	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	65
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI	67
XÜLASƏ	68
SUMMARY	69
PE3IOME	70
REFERAT	71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Hal-hazırda bütün müəssisələrin qarşısında duran əsas vəzifələrindən biri 2008-ci ildən başlamış və Azərbaycanda xüsusilə 2014-cü ildə neft böhranı ilə özünü göstərən beynəlxalq böhranın müəssisələr üzərində olan mənfi təsirlərinə nəzarət etməkdir. Nəzarət mexanizminin əsasını müəssisə maliyyəsinin düzgün qurulması təşkil edir. Yazılan tədqiqat işində müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması ilə əlaqədar bir sıra mühüm məqamlar yer almışdır. Belə ki, müəssisələrdə maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması özündə müəssisə maliyyəsinin nəzəri-metodoloji aspektlərini, onun idarə edilmə istiqamətinin məzmunu və əsas tərkib elementi kimi qəbul edilib, əldə edilən göstəricilərin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasını birləşdirir. Müəssisə maliyyəsinin qurulmasında ən önəmli məqamlardan biri maliyyə vəsaitlərinin düzgün və səmərəli istifadə və idarə olunmasıdır. Bu məqam isə müəssisələrdə maliyyə mexanizmi ilə həyata keçirilir. Maliyyə mexanizmi dedikdə müəssisənin maliyyə vəziyyətinin idarə edilməsi sistemi nəzərdə tutulur ki, onunda əsas hədəfi məhsul buraxılışının səviyyəsinə müsbət təsir göstərərək daxil olan pul vəsaitlərinin artırmaqdır. Daha qısa şəkildə müəssisədə mövcud məhdud resurslardan daha səmərəli şəkildə yararlanmaqla daha çox gəlir əldə etməkdir. Belə ki, müəssisədə mövcud maliyyə mexanizmlərindən istifadə edərək tədqiqat işində də göstərildiyi kimi maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması prosesi həyata keçirilir. Müəssisə maliyyəsinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan iqtisadi alətlərdən biridə maliyyə hesabatlarıdır. İqtisadi qərarların qəbulu zamanı maliyyə hesabatlarının rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisə maliyyəsinin proqnozlaşdırılmasına gəldikdə isə burada ən vacib məqam qarşıya qoyulan məqsədə daha effektiv şəkildə nail olmaqdır. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması bir növü qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün məsrəflərin qiymətləndirilməsidir.

Sadaladığımız amillərə əsasən olaraq qeyd edə bilərik ki, tədqiqat işi olduqca aktual hesab edilir.

Müəssisə maliyyəsi ümumi şəkildə məsrəflərin qiymətləndirilməsi, maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi, cari və gələcək tələblərin ödənilməsi, həmçinin müəssisənin maliyyə mexanizminin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlər ilə əlaqəlidir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmeti kimi müəssisələrdə birinci növbədə müxtəlif müəssisələr və onların təsərrüfat quruluşları, müəssisənin idarə edilməsində strateji əhəmiyyətə malik müəssisə maliyyəsi və maliyyə mexanizmi, eləcə də idarə etmədə istifadə olunan metodlar, rəhbərlik ilə əmək məhsuldarlığı arasında olan əlaqələr, maliyyənin mühüm funksiyaları olan bölgü və nəzarət çıxış edir. Tədqiqat işinin obyektı ümumilikdə müəssisə maliyyəsi çıxış edir. İkinci fəsilə araşdırmanın obyektı olaraq özəl müəssisələrdən biri olan “Lotos Co” LTD MMC seçilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanda müəssisə maliyyəsinin idarə edilməsində problemlərinin aşkara çıxarılması, qiymətləndirilməsi, proqnozlaşdırılması və həlli variantlarının axtarılmasıdır. Tədqiqat işində qarşıya qoyulan əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- müəssisə maliyyəsinin nəzəri metodoloji aspektlərinin müəyyən edilməsi;
- beynəlxalq maliyyə hesabatların müəssisə maliyyəsinin idarə olunması zamanı rolunun qiymətləndirilməsi;
- beynəlxalq təcrübədə müəssisə maliyyəsinin təhlilinin aparılması;
- proqnozlaşdırmanın müəssisə maliyyəsində əhəmiyyətinin rolunun təhlili;
- müəssisələrdə maliyyə təşkilinin təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılması.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Tədqiqat işinə bir sıra müxtəlif dillərdə olan ədəbiyyatlardan, statistik göstəricilərdən, internet materiallarından, həmçinin bir sıra normativ hüquqi aktlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Elmi yenilik kimi müəssisə maliyyəsinin müqayisəli təhlili və cari vəziyyətinin qiymətləndirilməsi dayanır. Elmi yenilik aşağıdakılardan ibarətdir:

- müəssisə maliyyəsinin nəzəri metodoloji aspektləri araşdırılmış və daha səmərəli yollar tədqiq edilmişdir;
- müasir təcrübədə müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində maliyyə hesabatlarının rolu tədqiq edilmişdir;
- müəssisənin maliyyə resurslarının proqnozlaşdırılması və resurslardan daha səmərəli istifadə yolları tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Seçilmiş müəssisə təmsalında aparılan təhlillər (vertikal və horizontal) müəssisə maliyyəsinin qurulmasında, qiymətləndirilməsində, proqnozlaşdırılmasında və idarə edilməsində praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təklif və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsildə müəssisə anlayışı, onun quruluşu, müəssisə maliyyəsi kimi mövzulara toxunulmuşdur.

İkinci fəsildə müəssisənin maliyyə iqtisadi vəziyyətinin təhlili, qiymətləndirilməsi, eləcə də beynəlxalq təcrübədə müəssisə maliyyəsinə toxunulmuşdur.

Üçüncü fəsildə müəssisənin maliyyə resursları, onlardan səmərəli istifadə istiqamətləri, eləcə də müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin proqnozlaşdırılması kimi aktual məsələlərə toxunulmuşdur.

Fəsil I. Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin öyrənilməsinin nəzəri- metodoloji aspektləri

§ 1.1 Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin başlıca nəzəri müddəaları

Bütün ölkələrin iqtisadiyyatının və iqtisadi inkişafının əsasını müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələr təşkil edir ki, məhz bu cür müəssisələrdə məhsulların və xidmətlərin, istehsalı, satışı və təchiz edilməsi kimi həyati əhəmiyyətli proseslər baş verir. *Müəssisə* sahibkar və ya bir qrup təşəbbüskar şəxslər tərəfindən iqtisadi resuslardan istifadə etməklə müştərilərin gələcəkdə alacaqları malları hazırlayan və xidmətləri göstərən təşkilatdır. Onun məqsədi həcmindən və xüsusiyyətindən asılı olmayaraq öz sahibləri üçün daha çox pul vəsaitləri yaratmaq məqsədilə pul vəsaitlərini resurslara (tikili, nou-hou, işçi, maşın və qurğular) investisiya edir.

Müəssisələr həmçinin sahibkarlıq fəaliyyətinin eyni zamanda müxtəlif sahələri ilə məşğul ola bilər. Bu cür hallarda müəssisə həm obyekt, həm də subyekt kimi çıxış edir. Müəssisələr dövlət müəssisəsi, fərdi müəssisə, partnyorluqlar, məhdud məsuliyyətli müəssisələr və s. kimi təşkilati-hüquqi formalarda fəaliyyət göstərirlər.

- 1. Dövlət müəssisəsi** – ölkə qanunlarına əsasən dövlət əmlakını idarə etmək üçün yaradılır. Aşağıdakı növ dövlət müəssisələri vardır:
 - Əmlakı tamamilə dövlətə məxsus olan;
 - Yalnız səhmlərinin nəzarət paketi dövlətə məxsus olan.
- 2. Fərdi müəssisə** - adətən özləri üçün işləyən fərdi insanlardır. Misal olaraq bərbərləri, çilingərləri və başqalarını göstərmək olar. Fərdi müəssisə sahibkarlıq hüququna dəlalət edir. Belə ki, fərdi ticarətçilərin də öz işçiləri ola bilər. Fərdi ticarətçi müəssisənin borclarına görə şəxsən bütün əmlakı ilə cavabdehlik daşıyır.

3. **Partnyorluqlar** – iki və ya daha çox insanın birlikdə bizneslə məşğul olmaq qərarını verdiyi anda yaranır. Buna misal olaraq mühasibatlıq və tibb sahəsində fəaliyyət göstərən bir çox müəssisələri misal göstərmək olar. Partnyorlar müəssisələrinin öhdəliklərinə görə sahib olduqları bütün əmlakı cavabdehdir.

4. **Məhdud məsuliyyətli müəssisə** - məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər öz sahiblərini (səhmdarları) “məhdud məsuliyyətlə” təmin etmək məqsədilə yaradılır. Bu o deməkdir ki, fərdi ticarətçi və partnyotluqlar öz müəssisələrinin borclarına görə şəxsən cavabdeh olduqları halda, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin səhmdarları yalnız öz səhmləri üçün ödədikləri məbləğlərə cavabdehdir. Hüquqi cəhətdən fərdi ticarətçilər və partnyorluqlar bir müəssisə kimi öz sahiblərindən ayrı deyillər. Lakin məhdud məsuliyyətli cəmiyyət hüquqi cəhətdən öz sahiblərindən ayrı olan müəssisədir. Məhdud məsuliyyətli müəssisə kimi fəaliyyət göstərməyin bir sıra üstün və mənfi cəhətləri vardır. *Üstün cəhətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:*

- a) müəssisə məhdud məsuliyyətli olduqda pul vəsaiti cəlb etmək daha asan olur və səhmdarların sayına heç bir məhdudiyət qoyulmur;
- b) məhdud məsuliyyətli müəssisə öz səhmdarlarından ayrı olan hüquqi şəxsdir. Beləliklə də müəssisə, öz sahiblərinin kim olmasından asılı olmayaraq fəaliyyətini davam etdirir;
- c) məhdud məsuliyyətli cəmiyyət kimi fəaliyyət göstərməyin həmçinin vergi üstünlükləridə vardır. Belə ki, məhdud məsuliyyətli müəssisə öz sahiblərindən ayrı olaraq vergiyə cəlb olunur.

Mənfi cəhətlərinə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- a) məhdud məsuliyyətli müəssisələr maliyyə hesabatları nəşr etməlidirlər. Bu o deməkdir ki, istənilən hər bir şəxs (rəqiblər daxil) şirkətin maliyyə vəziyyətinin nə dərəcədə yaxşı və ya pis vəziyyətdə olduğunu görə bilər;

- b) bu cür müəssisələrin hazırladığı maliyyə hesabatları hüquq və mühasibat uçotu qaydalarına uyğun olmalıdır. Xüsusilədə maliyyə hesabatları mühasibat uçotu standartlarına müvafiq olaraq hazırlanmalıdır;
- c) bu cür müəssisələr hər il audiddən keçməlidirlər. Bu da öz növbəsində narahat, vaxt aparan və bahalı bir prosesdir.

Müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən təşkilatların fəaliyyəti aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

- a) natural xarakterli olan məhsul istehsalı (kənd təsərrüfatı, sənaye sahələri, tikinti məsulları və s.);
- b) işlərin görülməsi (daşınma, təmir-tikinti, elmi tədqiqat və təcrübikanstruktur və s.);
- c) xidmətlərin göstərilməsi (nəqliyyat, kammunal, rabitə və s.).

Kommersiya fəaliyyəti zamanı hər bir təşkilat proseslərin gedişatından asılı olaraq malsatan və malalanlarla, müxtəlif təşkilat və assosiyalarla, banklarla, dövlət orqanları ilə müəyyən formalarda təsərrüfat əlaqələrinə girir.

Bildiyimiz kimi müəssisələrin fəaliyyəti zamanı istehsal, satış və kapitalın fasiləsiz olaraq dövr etməsi prosesi baş verir. Bunun nəticəsində isə maliyyə resuslarında, vəsaitlərdə, onların həcmində və onlara olan tələbatlarda dəyişikliklər olur. Nəticədə isə bu sadalananlar müəssisənin maliyyə vəziyyətinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Müəssisənin maliyyə vəziyyəti özünü kapitalın dövr etməsində göstərir. Müəssisənin maliyyə vəziyyəti dedikdə, müəssisənin özünün öz fəaliyyətini maliyyələşdirməsi başa düşülür. Maliyyə vəziyyəti müəssisənin öz fəaliyyətini davam etdirə bilməsi üçün lazımi maliyyə resusları ilə təmin olunması, öz öhdəliklərini vaxtı-vaxtında icra edə bilməsi, ödəmə qabiliyyəti və s. ilə səciyyələnir.

Müəssisələrin fəaliyyətinə ən çox təsir edən amillərdən biri maliyyə və maliyyə münasibətləridir. Maliyyə ən qədim dövrlərdən bu günə qədər ümumi

şəkildə mal mübadiləsi və pul münasibətləri haqqında anlayışları bildirib. “Maliyyə” ərəb mənşəli olub, mənası “malın, mülkün dəyəri” yəni puldur. Maliyyə ilk dəfə pul tədiyyəsi anlayışı kimi orta əsrlərdə İtaliyada istifadə olunmağa başlamışdır. Maliyyənin əsas xüsusiyyətlərindən biri daima pul formasında çıxış etməsidir. Birmənalı olaraq müəssisələrin balansında və sərəncamında olan pul vəsaitləri həmin müəssisənin maliyyə resuslarının yaranmasında başlıca rol oynayır. Müəssisənin maliyyəsi deyilən zaman məhsul buraxılışı, eləcə də müəssisənin digər fəaliyyətini həyata keçirən zaman yaranan pul münasibətləri başa düşülür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyənin təşkili maliyyə siyasətinin hazırlanmasında nəzərdə tutur. Maliyyə siyasətinin qurulmasında məqsəd gələcəkdə müəssisənin maliyyəsinin idarə edilməsi üçün elə bir sistem qurmaqdır ki, o qarşıya çıxacaq taktiki və strateji vəzifələri yerinə yetirə bilsin. Müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanmasının əsas istiqamətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- a) müəssisənin maliyyə iqtisadi fəaliyyətinin təhlili;
- b) uçot və vergi siyasətinin aşkarlanması;
- c) dövriyyə vəsaitlərinin idarə olunması;
- d) banklararası kredit siyasətinin işlənməsi;
- e) xərclərin idarə olunması siyasətinin seçilməsi;
- f) əldə olunacaq mənfəətin bölgüsünün istiqamətlərinin seçilməsi.

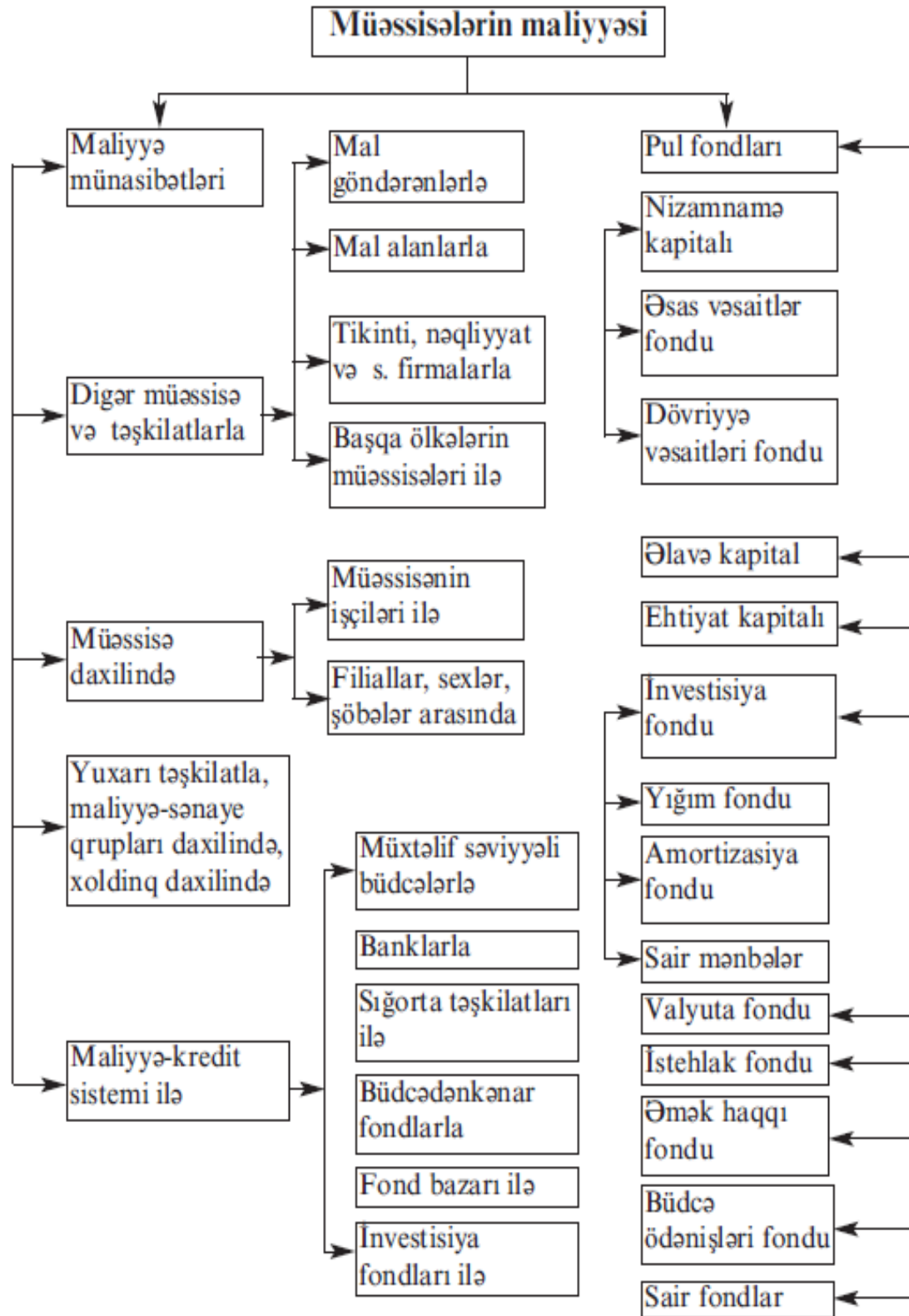
Müasir dövrdə baş verən mövcud proseslər (*hegemon dövlətlər arasında baş verən soyuq müharibələr, neftin qiymətində artıb-azalma, valyuta bazarında baş verən dəyişikliklər və s.*) müəssisələrdən maliyyə sisteminin möhkəm, sabit və dayanıqlı olmasını tələb edir. Çünki bazar rəqabətinin hökmranlıq etdiyi dövrdə baş verən proseslərdən ən az zərərlə çıxmaq, mövcud rəqabət şəraitində liderliyi saxlamaq, müəssisənin gəlirliliyini və dayanıqlılığını artırmaq və bütün bu sadalananlardan əlavə elmi-texniki tərəqqiyə nail olmaq ancaq özünü

maliyyələşdirmə vasitəsilə mümkündür. Yəni, maliyyə vəziyyəti müəssisənin öz fəaliyyətini düzgün qurması üçün tələb olunan maliyyə resusları ilə təmin olunması, əldə olunan maliyyə resuslarının düzgün, səmərəli qruplaşdırılması, bölüşdürülməsi və istifadə olunması, öhdəliklərini vaxtı-vaxtında icra edə bilməsi və ödəmə qabiliyyətilə səciyyələnir. Müəssisənin maliyyə münasibətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ✓ Müəssisənin səhmdarları arasında – müəssisənin əsasnaməsinin qurulması ilə bağlı olan maliyyə münasibətləri;
- ✓ Müəssisələr arasında – məhsulların və xidmətlərin istehsalı, satışı və təchizatı ilə bağlı yaranan maliyyə münasibətləri;
- ✓ Müəssisə və onun filialları, sexləri və bölmələri arasında – struktur bölmələri arasında yaranan xərclərin, qazanılan mənfəətin istifadəsi və bölüşdürülməsi zamanı yaranan maliyyə münasibətləri;
- ✓ Müəssisə və işçiləri arasında –səhm və istiqrazların buraxılışı, işçilərdən vergilərin tutulması zamanı və s. yaranan maliyyə münasibətləri;
- ✓ Müəssisələr və yuxarı təşkilatlar arasında yaranan maliyyə münasibətləri;
- ✓ Müəssisə və banklar arasında – kreditlərin alınması və ödənilməsi zamanı faizlərin hesablanması və ödənilməsi, banklarda depozit hesablarda pulların saxlanması və digər bank xidmətləri zamanı yaranan maliyyə münasibətləri;
- ✓ Müəssisələr və sığorta şirkətləri arasında - əmlakın sığortalanması, işçi heyətinin sığortalanması, risklərin sığortalanması zamanı yaranan maliyyə münasibətləri.

Müəssisələrin maliyyəsi maddi istehsal və istehlak sahələrində bütün maliyyə münasibətlərini əhatə etdiyinə görə ümumi maliyyə sisteminin əsas hissəsi və maddi bazasını təşkil edir. Beləliklə, müəssisə maliyyəsi kommersiya proseslərində gəlirlərin yaradılması, bölünməsi və istifadəsi zamanı baş verən pul

münasibətlərinin məcmusunu ifadə edir. Müəssisələrin maliyyə münasibətlərini aşağıdakı cədvəl 1-dən daha aydın görmək olar.



Cədvəl 1. Müəssisələrin maliyyə münasibətləri¹

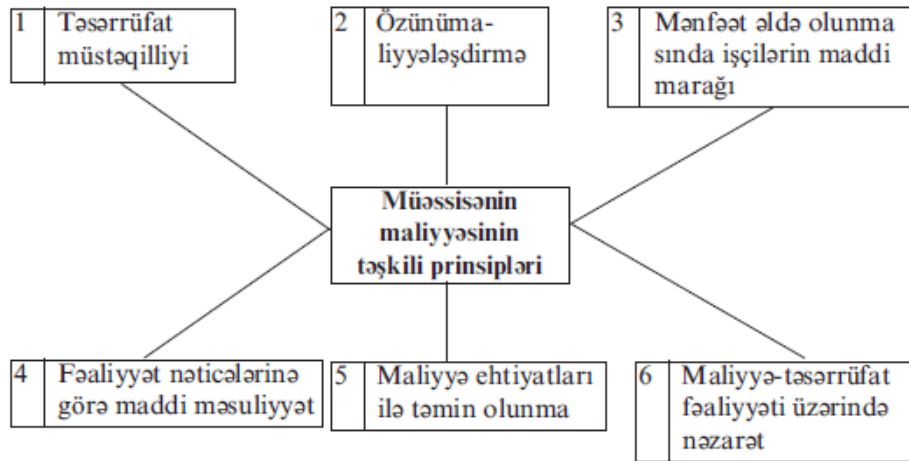
¹ Bəyalı Ataşov, Nurpaşa Novruzov, Elşən İbrahimov "Müəssisələrin maliyyəsi" Bakı, 2009, səh 18

Müəssisələrdə maliyyə münasibətləri bir sıra prinsiplər əsasında həyata keçirilir. Bu prinsiplərə aşağıdakılar aiddir:

- a) təsərrüfat müstəqilliyi prinsipi;
- b) özünümaliyyələşdirmə;
- c) müəssisənin yekunda mənfəətli olmasında işçilərin maddi maraqları;
- d) fəaliyyətin yekununda əldə olunan nəticələrə əsasən maddi məsuliyyət;
- e) maliyyə resursları ilə təmin olunma;
- f) fəaliyyətə nəzarət.

Yuxarıda qeyd edilənləri aşağıdakı cədvəl formasında görmək olar.

Cədvəl 2. Müəssisə maliyyəsinin təşkili prinsipləri.²



Təsərrüfat müstəqilliyi prinsipi digər sahələrdə olduğu kimi mülkiyyət formasından aılı olmayaraq hər bir müəssisənin özünün fəaliyyət istiqamətini seçməsi, eləcə də investisiyalar qoyuluşu, sərfəli yatırımlar etməsi barədə qərarları sərbəst formada öz təşəbbüsü ilə etmək imkanı vardır. Bazar münasibətlərinin mövcudluğu isə bu müstəqilliyi daha da artırır. Lakin təsərrüfat sərbəstliyindən danışarkən bu anlayışı tamamilə mütləqləşdirmək olmaz. Çünki hər bir fəaliyyət bu və ya digər formada dövlətin müəyyən iqtisadi alətləri vasitəsilə tənzimlənməsi və nəzarəti həyata keçirilir.

² Bəyalı Ataşov, Nurpaşa Novruzov, Elşən İbrahimov “ Müəssisələrin maliyyəsi” Bakı, 2009, səh 20

Özünümaliyyələşdirmə prinsipi bir növ müəssisənin rəqabət qabiliyyətli olmasını təmin edir. Bu prinsip işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi zamanı yaranan xərclərin öz hesabına ödənilməsi, bank kreditlərindən istifadə edilməsini və s. nəzərdə tutur. Qeyd edilənlərdən əlavə əgər müəssisə öz fəaliyyəti zamanı mənfəət əldə edə bilmirsə və ya az mənfəət əldə edirsə müəyyən şərtlər daxilində büdcədən qismən maliyyələşməsi də nəzərdə tutulur.

Maddi marağ prinsipi müəssisənin fəaliyyətinin nəticəsinin mənfəətli olmasını nəzərdə tutur. Müəssisənin fəaliyyətinin nəticəsinin mənfəətli olmasında işçilərin maddi marağının əsasında onları məvacibi dayanır.

Maddi məsuliyyət prinsipi bütün işçilərin müəssisənin fəaliyyətində məsuliyyət sistemi kimi özünü göstərir. Bu prinsipin əsas xüsusiyyətlərinə bağlı olan müqavilə şərtlərinin pozulması, banka olan kreditlərin vaxtında qaytarılmamasını, qanunvericiliyin tələblərinin pozulmasını və s. aid etmək olar. Müəssisə rəhbərləri məsuliyyət prinsipinə əsasən ayrı-ayrı işçilərin məsuliyyət qaydalarını pozmasına görə cərimələrin tətbiqi, mükafatların ləğvi, işçinin işdən çıxarılması və ya digər hərəkətləri həyata keçirə bilər.

Maliyyə resursları ilə təmin olunma prinsipi sahibkarlıq fəaliyyətilə bağlı yaranan risklər üçün ehtiyatların yaradılmasında təzahür edir. Bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu dövrdə müəyyən miqdarda maliyyə ehtiyatlarının olması müəssisənin gələcək fəaliyyəti üçün həlledici rol oynaya bilər.

Fəaliyyətə nəzarət prinsipi. Bu prinsipə digərlərinə nisbətən xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Çünki nəzarət bilavasitə müəssisənin nəticələrinə təsir göstərir. Nəzarətin yerinə yetirilməsində xüsusilə mühasibatlıq köməklik göstərir.

Müəssisələrin maliyyə vəziyyətini idarə etmək üçün iqtisadi alətlərdən istifadə etməklə və konkret müəssisələrin spesifik cəhətlərini nəzərə almaqla maliyyə mexanizmləri tətbiq edilir. Maliyyə mexanizmi dedikdə müəssisənin

maliyyə vəziyyətinin idarə edilməsi sistemi nəzərdə tutulur ki, onunda əsas hədəfi məhsul buraxılışının səviyyəsinə müsbət təsir göstərərək daxil olan pul vəsaitlərinin artırmaqdır. Əgər maliyyə sistemi kənar təsirlərin olub-olmamasından asılı olmayaraq fəaliyyət göstərən iqtisadi kateqoriyadırsa, maliyyə mexanizmi bir sıra mütəxəssislərin fəaliyyəti ilə bu sistemin idarə edilməsidir. Hər şeydən əvvəl maliyyə mexanizmi vasitəsilə müəssisələrin zəruri pul fondlarının yaradılmasına nail olunur. Maliyyə mexanizminin əsas elementlərinə maliyyə münasibətləri, maliyyə alətləri, maliyyə metodları daxildir. *Maliyyə münasibətləri* dedikdə investisiya, kredit, bank və sığorta və s. başa düşülür. *Maliyyə alətləri* bu elə bir toplanmış maliyyə göstəriciləridir ki, bu toplanmış məlumatlar əsasında idarədən müəssisənin təsərrüfat və kommersiya fəaliyyətinə təsir göstərə bilər. Bura maliyyə hesabatları, pulun hərəkəti haqqında hesabat, kapitalda dəyişiklik haqqında hesabat, əmək haqqı, vergilər və s. daxildir. *Maliyyə metodları* dedikdə isə buraya maliyyə tənzimlənməsi, maliyyə proqnozlaşdırılması, maliyyə nəzarət mexanizmi aiddir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin düzgün və obyektiv qiymətləndirilməsi rəhbərlər, idarəedicilərdən əlavə müəssisə ilə qarşılıqlı biznes əlaqələrində olan təşkilatlar üçün də olduqca vacibdir. Çünki maliyyə vəziyyəti bilavasitə müəssisənin kommersiya fəaliyyətinə təsir göstərən amildir. Əgər müəssisənin maliyyə vəziyyəti elə də qənaətbəxş deyilsə, bu müəssisənin həm daxili, həm də xarici münasibətləri zamanı hesablaşmaların vaxtı-vaxtında aparılmasına imkan verməyəcək ki, buda sonda nəticə etibarilə müəssisənin müflis olmasına gətirib çıxaracaqdır. Yuxarıda yazılanlara əsasən müəssisənin maliyyə vəziyyəti 3 hissəyə ayrılır:

1. Sabit maliyyə vəziyyəti – bazar rəqabəti şəraitində müəssisə və təşkilatın ödəmə qabiliyyətini saxlamaq imkanındır;
2. Sabit olmayan maliyyə vəziyyəti – müəssisənin öz öhdəliklərini vaxtı-vaxtında yerinə yetirməməsi və gecikdirməsidir;

3. Böhranlı maliyyə vəziyyəti – müəssisə və təşkilatın öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir. Bu cür hallarda müəssisə iflasa uğramış hesab olunur.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət təminatının olub-olmasından asılı olmayaraq, hətta inkişafın ən yüksək pilləsinə çatmış müəssisələrdə belə maliyyələşdirmə mənbələrinin artırılmasına müəyyən dərəcədə ehtiyac hiss olunur. Müəssisə maliyyələşdirmə mənbələrini bazardakı vəziyyəti araşdırmaqla, araşdırma nəticəsində əldə olunan məlumatları obyektiv şəkildə təhlil etməklə əldə edə bilər. Buradan anlamaq olar ki, maliyyə vəziyyəti müəssisənin daxili rəhbərliyindən əlavə xarici investorların da maraq dairəsindədir. Bu ondan irəli gəlir ki, investor əmin olmalıdır ki, onun yatıracağı vəsait gələcəkdə ona iqtisadi səmərə gətirsin.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi müəssisənin maliyyə vəziyyəti və onun təhlili ilə yalnız müəssisənin daxili rəhbərliyi deyil, eləcə də bu işdə marağı olan digər təsisçilər, investorlar, malsatanlar, banklar, dövlət orqanları xüsusilə vergi orqanı və s. məşğul olurlar. Beləliklə müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlilini daxil və xarici olmaqlar 2 yerə ayırmaq olar. Daxili təhlil müəssisədə idarəetmə qərarlarını verən şəxslər tərəfindən mühasibat uçot registrlərində olan məlumatlarla faktiki məlumatların üzləşdirilməsi zamanı əldə olunan informasiyalara əsasən aparılır. Xarici təhlil müəssisənin fəaliyyətində marağı olan investorlar, digər təsisçilər, malsatanlar, banklar, vergi orqanları tərəfindən mətbuatda açıq şəkildə göstərilən informasiyalar vasitəsilə həyata keçirilir. Maliyyə vəziyyəti təhlil edilərkən aşağıdakı üsullardan istifadə edilir:

- a) modelləşdirmə;
- b) müqayisə;
- c) qruplaşdırma;
- d) analitik göstəricilər;
- e) ümumiləşdirmə.

Ümumiyyətlə investisiya fəaliyyəti müəssisənin maliyyə vəziyyətindən çox asılıdır. Müəssisənin maliyyə vəziyyəti isə öz növbəsində istehsal-satış fəaliyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Belə ki, istehsal və satış pul vəsaitinin daxil olmasında başlıca rol oynayır və bununla bağlı planlar dəqiq yerinə yetirilə bilmədikdə vəsaitin daxil olması azalır və nəticə etibarilə müəssisənin maliyyə sabitliyi aşağı düşür və müflisləşmə başlayır.

Müflisləşmə müasir dövrdə nəinki müəssisə və təşkilatların, habelə dövlət strukturlarının belə ayrılmaz hissəsidir. Artıq hər kəsə bəllidir ki, müasir dövrdə çoxlu sayda yeni-yeni müəssisələr yaranır, onlardan rəqabətə tab gətirə bilən qalır, qalanları isə yox olurlar. Müəssisə və təşkilatlar yarandığı gündən etibarən bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Bu əlaqənin ayrılmaz tərkib hissəsələrindən biridə könüllü olaraq üzərlərinə götürdükleri müqavilə öhdəliklərinin icrasındadır. Bu öhdəliklərində bilavasitə icra oluna bilməməsi risk ilə bağlıdır.

Müəssisənin müflisləşməsi dedikdə, borcların aktivləri üstələməsindən və yaxud alınmış malların (işlərin, xidmətlərin) dəyərinin ödənilməsi üzrə qarşı tərəfin tələblərini icra etmək iqtidarında olmaması başa düşülür.

Müəssisə arbitraj məhkəməsinin qərarı ilə və yaxud könüllü qaydada müflis elan oluna bilər. Hüquqi şəxsin məhkəmə tərəfindən müflis sayılması qaydaları Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilir. Beləliklə müəssisə və təşkilat o halda ödəmə qabiliyyəti olmayan sayılır ki, ya bunu özü təstiq etsin, ya da məhkəmə qaydası ilə sübuta yetirilsin.

Statistika göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında xeyli sayda zərərli işləyən müəssisə və təşkilatlar var. Bu məlumatları daha aydın şəkildə aşağıdakı cədvəl 3 və 4-dən görmək olar.

Cədvəl 3. İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində zərərlə işləyən müəssisə və təşkilatların zərəri (milyon manatla 2010-2015)³

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Zərər-cəmi (<i>mln.manat</i>)	845.3	1209.5	1385.2	1634.8	1910.4	2707
Zərər-mədəncıxarma sənayesi (<i>mln.manat</i>)	490.1	276.9	465.3	585.6	441	622.6
Zərər-əmal sənayesi (<i>mln.manat</i>)	60.0	214.2	366.1	265.4	445.7	468.9
Zərər-elektrik enerjisi,qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi(<i>mln.manat</i>)	49.9	291.3	102.3	219.3	385.2	387.1
Zərər-kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı (<i>mln.manat</i>)	4.7	5.0	10.8	12.3	17.5	19.1
Zərər-nəqliyyat (<i>mln.manat</i>)	92.0	86.1	83.4	103.7	113.2	135.1
Zərər-poçt və rabitə (<i>mln.manat</i>)	8.0	35.4	46.0	56.7	60.8	79.8
Zərər-tikinti (<i>mln.manat</i>)	42.0	134.3	41.8	164.1	179.3	230.4
Zərər-topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin məişət məmulatlarının və yaxşı istifadə əşyalarının təmiri (<i>mln.manat</i>)	16.0	38.1	79.2	115.4	116.2	131.6
Zərər-mehmanxana və restoranlarda xidmətin göstərilməsi(<i>mln.manat</i>)	0.0	5.4	7.2	15.1	14.1	47.1
Zərər-daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi (<i>mln.manat</i>)	8.0	9.9	14.7	10.7	12.6	32.2
Zərər-təhsil səhiyyə kommunal sosial və fərdi xidmətlərin göstərilməsi (<i>mln.manat</i>)	74.6	66.0	168.4	86.5	124.8	86.5
Zərər-sənaye-cəmi (<i>mln.manat</i>)	600.0	782.4	933.7	1070.3	1271.9	1478.6
Zərər-ticarət-cəmi (<i>mln.manat</i>)	16.0	38.1	79.2	115.4	116.2	131.6
Zərər-maliyyə fəaliyyəti (<i>mln.manat</i>)	37.2	46.9	76.4	10.8	27.4	466.6

³Məlumatlar Dövlət Statistika İdarəsinin rəsmi internet sahifəsindən götürülmüşdür. <https://www.azstat.org>

Cədvəl 4. Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi (faizlə 2010-2015)⁴

<i>Göstərici</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - mədənçıxarma sənayesi (milyon manatla) (faizlə) (faiz)	0.0	43.1	42.2	41.4	47.8	49.2
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - emal sənayesi (faizlə) (faiz)	0.0	42.5	43.4	39.3	44.4	45.0
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi (faizlə) (faiz)	0.0	48.9	48.6	58.4	55.0	0.0
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı (faizlə) (faiz)	9.0	22.8	19.8	16.2	18.5	20.9
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - nəqliyyat (faizlə) (faiz)	37.8	46.8	42.8	43.4	40.0	36.1
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - poçt və rabitə (faizlə) (faiz)	54.0	37.7	38.1	33.3	35.6	32.7
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - tikinti (faizlə)(faiz)	26.6	25.1	30.2	28.3	25.7	26.7
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri (faizlə) (faiz)	62.0	31.2	39.9	44.2	44.5	47.2
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - mehmanxana və restoranlarda xidmətin göstərilməsi (faizlə) (faiz)	0.0	33.2	41.9	39.2	44.4	44.9
Zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların xüsusi çəkisi - daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi (faizlə) (faiz)	0.0	44.8	39.9	40.2	36.5	38.4
Sənaye-cəmi (faiz)	42.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Ticarət-cəmi (faizlə) (faiz)	62.0	31.2	39.9	44.2	44.5	47.2
Maliyyə fəaliyyəti (faiz)	0.0	22.6	32.8	42.5	34.5	0.0

⁴Məlumatlar Dövlət Statistika İdarəsinin rəsmi internet sahifəsindən götürülmüşdür. <https://www.azstat.org>

Cədvəldən 3 və 4-dən aydın şəkildə görünür ki, təkcə 2015-ci ildə sənaye 49.2%, kənd təsərrüfatı 20.9%, tikinti 26.7%, ticarət isə 47.2% zərərlə işləmişdir.

Müəssisələrdə maliyyə işinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- müəssisənin maliyyə siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- təsərrüfat fəaliyyətinin daima fasiləsiz təhlili;
- xərclərin optimallaşdırılmasının təşkili;
- mənfəətin optimal bölüşdürülməsinin təşkili;
- dividend siyasətinin qurulması;
- elmi-texniki tərəqqinin istehsalata tətbiqi.

Qeydlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və balansının strukturunun müəyyən edilməsində müəssisənin maliyyə vəziyyətinin ətraflı təhlili mütləq aparılmalıdır. Təhlildən əldə olunmuş nəticələr idarəetmə qərarlarının qəbulu, müəssisənin fəaliyyəti, vəsaitlərin səmərəli yerləşdirilməsində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır.

§1.2 Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin vəzifələri və funksiyaları

Müəssisə maliyyəsinin funksiyalarını təhlil etməzdən əvvəl “funksiya” terminini diqqətdən keçirək. Funksiya latın sözü olub “functio” sözündən əmələ gəlmiş, mənası icra etmək, yerinə yetirmək deməkdir. Əgər iqtisadi kateqoriya hər hansı funksiyaya sahib deyilsə, deməli fəaliyyət göstərmir. Müəssisə maliyyəsinin fəaliyyəti onun həyata keçirdiyi funksiyalarda özünü göstərir. Maliyyənin funksiyaları dedikdə iqtisadi məhfum kimi onun fəaliyyəti və fəaliyyət dairə başa düşülür. Müəssisə maliyyəsinin iki əsas funksiyası vardır:

- bölgü;
- nəzarət.

Bu göstərilən funksiyalardan əlavə bir sıra ədəbiyyatlarda maliyyənin tənzimləyici, stimullaşdırıcı funksiyalarında olması qeyd edilir. Məlum olduğu kimi bölgü istehsalla istehlak arasında qarçılıqlı əlaqə yaradan vasitədir. Bölgü funksiyası vasitəsilə ilkin kapital, gəlirlərin və xərclərin bölgü proporsiyaları formalaşır və müxtəlif təsərrüfat subyektləri ilə dövlət arasında əlaqələr optimallaşdırılır. Həmçinin daxil olan pul vəsaitinin bir hissəsi büdcə və büdcədən kənar fondlara ödənilə, müəssisənin sərəncamında qalan hissəsi isə mükafat fondlarının yaradılmasında iştirak edə bilər. Beləliklə bölgü funksiyası cəmiyyətin, ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin və dövlət qurumlarının maraqlarını təmin edir. Bununla da həm ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin, həm də bütövlükdə dövlətin mənafeyi təmin edilir. Əgər maliyyənin bölgü funksiyasını vacib bir məqam kimi qəbul ediriksə, o zaman qazanılan gəlirin hara, necə, nə cür və hansı məbləğdə yönəldiyini müəyyən etmək üçün nəzarət mexanizmi də olmalıdır.

Ümumiyyətlə qazanılan gəlir dedikdə burada bir növü işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və məhsul satışından daxilolmalar başa düşülür. Burada ən çox pay məhsul satışından daxilolmalara düşür. Məhsul satışından daxilolmalar dedikdə müəssisənin təqdim etdiyi mallara görə əldə etdiyi vəsaitlər nəzərdə tutulur. Satışdan daxil olan vəsaitlər ilk növbədə alınmış xammalın, materialların, yarımfabrikatların, yanacaqın, elektrik enerjisinin və s. ödənilməsinə yönəldilməlidir. Sonra qalan məbləğ əmək haqqıya, büdcə və büdcədən kənar fondlara yönəldilə bilər. Ümumiyyətlə bu prosesin planlaşdırılması vacib əhəmiyyətə malikdir. Planlaşdırmanın məqsədindən asılı olaraq satışdan daxilolmaları illik, rüblük və aylıq planlaşdırmaq olar. Bu cür planlaşdırma sabit bazar iqtisadiyyatı şəraitində daha səmərəlidir. Əks hallar baş verdikdə yəni iqtisadiyyat dəyişkən xarakter daşdıqda o zaman planlaşdırmanın funksiyası zəifləmiş olur. Çünki belə olan halda qurulmuş və təstiqlənmiş plana dəyişikliklər etmək lazım olur. Satışdan daxil olan pul vəsaitinin planlaşdırılması 2 (iki) üsulla həyata keçirilir.

1. Birbaşa hesab üsulu. Bu üsul zamanı qəbul olunur ki, bütün məhsul buraxılışı qabaqcadan verilmiş sifariş əsasında olacaq. Əlbəttə ki, bu üsul planlaşdırma baxımdan olduqca əlverişlidir. Artıq bu zaman hər şey qabaqcadan istehlak tələbi ilə uzlaşdırıldığından istehsal olunacaq məhsula tələb olunan xammal və material tələbi bəlli olur və uyğun qiymət statistikasını yeridilir. Bu zaman daxilolmaları aşağıdakı düstür vasitəsilə hesablamaq olar:

$$S = H \times Q$$

Burada:

S – satışın ümumi məbləği (manatla);

H – məhsulun həcmi (kq, ton, metr və s.);

Q – məhsul vahidinin qiyməti.

Müəssisə və təşkilatlar xərclərin minimallaşdırmaq və maliyyə nəticələrinin yüksəldilməsi üçün ilk növbədə məhsul istehsalını artırmağa, çeşidləri genişləndirməyə səy göstərməlidirlər.

2. Hesablaşma üsulu. Bu zaman satılmış məhsulun məbləği, ilin əvvəlinə anbarlarda olan mallar, satılmamış hazır məhsul, istehsalı planlaşdırılan məhsul və il sonuna olan anbarlarda qalıqlar nəzərdə tutulur. Deyilənləri düstür şəklində aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

$$S = Q_ə + Ə - Q_a$$

S – satılmış məhsulun ümumi dəyəri;

$Q_ə$ - planlaşdırılan ilin əvvəlinə anbarlarda və yolda olan satılmamış hazır məhsul;

Ə - əmtəəlik məhsul;

Q_a - planlaşdırılan ilin axırına anbarlarda və yolda olan satılmamış hazır məhsul;

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 2010 və 2014 cü illər üzrə pul dövriyyəsi aşağıdakı kimi olmuşdur.

Cədvəl 5. 2010 və 2014 cü illər üzrə pul dövriyyəsi⁵

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014
Mədaxil (mln.manat)	19793.7	24987.6	32411.8	38415.9	42411.7
Məxaric (mln.manat)	21078.6	26702.4	34540.5	39643.7	42145.7
Emissiya (mln.manat)	1280.5	1865.0	2118.9	1255.6	187.5

Müəssisənin pul gəlirlərinin artırılmasının əsas yolları aşağıdakılardır:

- istehsalın həcmnin artırılması;
- satışın üçün kanalların axtarıları;
- elmi-texniki tərəqinin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi;
- daha qənaətcil metodlar seçməklə məhsulun mayasının endirilməsi;
- daima keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması;
- marketinqin xidmətlərin daha geniş istifadə;
- düzgün qiymət strategiyasında istifadə;

Müəssisə maliyyəsinin hər iki funksiyası bir biri ilə sıx əlaqədirlər. Belə ki, müəssisə maliyyəsinin digər funksiyası nəzarətdir. Nəzarət funksiyası müəssisə mövqeyində ÜDM və MG-in istehsalı və bölgüsünün daha uyğun rejimdə yerinə yetirilməsinə köməklik göstərir. Maliyyə nəzarətinə istehsal, qeyri-istehsal, xərclərin bölgüsü, gəlirin formalaşdırılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi daxildir. Həmçinin müəssisənin digər müəssisələrlə, banklarla, dövlət orqanları ilə aralarındakı maliyyə münasibətləri nəzarət funksiyasının fəaliyyət dairəsinə daxildir. Əgər bölüşdürücü funksiya müəssisənin fəaliyyətinin dayanmadan aparılmasına imkan yaradırsa, nəzarət funksiyası bu zaman yarana biləcək

⁵Məlumatlar Dövlət Statistika İdarəsinin rəsmi internet sahifəsindən götürülmüşdür. <https://www.azstat.org>

nöqsanları və çatışmazlıqları vaxtında aşkarlayıb aradan qaldırmağa imkan verir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlilinin vəzifələrinə gəldikdə isə ümumi olaraq vəzifələrə aşağıdakıları sadalamaq olar:

- Müəssisə maliyyəsinin cari fəaliyyətini, quruluşunu və inkişaf dinamikasını öyrənmək;
- Müəssisənin maliyyəsinə təsir edən amillərin hər birinin təsir dərəcəsini öyrənmək;
- Müəssisənin likvidlik dərəcəsini öyrənmək;
- Müəssisənin ödəniş qabiliyyətini öyrənmək;
- Debitor və kreditorların vəziyyətini öyrənmək.

Bunlardan əlavə aşağıdakıları da vəzifələrə aid etmək olar:

- Maliyyə sabitliyinin qorunmasına istiqamətlənmiş qərar variantlarının işlənməsi;
- Maliyyə sabitliyinə təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;
- Maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi;
- Maliyyə resuslarından səmərəli istifadə olunması üçün tədbirlər hazırlamaq;

§ 1.3 Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində maliyyə hesabatlarının rolu

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan iqtisadi alətlərdən biri və ən əsası maliyyə hesabatlarıdır. Belə ki, müəssisələrin bütün maliyyə hərəkətlərinin yekunu özünü hesabatlarda əks elətdirir. Maliyyə hesabatlarının hazırlanma prosesi biznesdə və iqtisadi qərarların qəbul edilməsi prosesində faydalı məlumatı təqdim etmək məqsədi daşıyır. Ona görə də konseptual əsaslar hansı hadisələrin qərara alınacağını,

onların necə qiymətləndiriləcəyini və onlar haqda istifadəçilərə hansı məlumatın veriləcəyini müəyyən etmək üçün lazım olan nəzəri əsası formalaşdırır. *Konseptual əsaslar* maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün ümumi qəbul edilmiş nəzəri prinsiplərin formalaşdırdığı əsaslardır. Bu nəzəri yeni mühasibat uçotu standartlarının yaradılması və artıq mövcud olanların qiymətləndirilməsi üçün əsası təmin edir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı iqtisadi qərarların qəbul edilməsində maliyyə hesabatlarının rolu mühümdür. Maliyyə hesabatlarından istifadə edərkən verilən iqtisadi qərarlara aşağıdakıları misal olaraq göstərmək olar.

- Kapital investisiyalarının alınması, saxlanması və yaxud satılması ilə bağlı qərarlar;
- Rəhbərliyin etibarlılığının və məsuliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Müəssisənin öz işçilərinə məvacib verə bilmə imkanlarının qiymətləndirilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Müəssisəyə verilmiş borcların təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Vergiqoyma siyasətinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Bölüşdürülməmiş mənfəətin və dividendlərin müəyyən edilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı qərarlar.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan maliyyə hesabatlarının məqsədi istifadəçilərin məlumat tələbini ödəməkdir. Konseptual əsaslarda qeyd olunur ki, maliyyə hesabatlarının məqsədi iqtisadi qərarların alınmasında geniş istifadəçi kütləsini müəssisənin maliyyə

vəziyyəti, maliyyə nəticələri və maliyyə vəziyyətində dəyişikliklər haqqında faydalı məlumatlarla təmin etməkdir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan maliyyə hesabatlarında qeyd olunan maliyyə məlumatlarının istifadəçilərinə səhmdarlar, işçilər, borcverənlər, malgöndərən və digər kreditorlar, alıcılar, dövlət orqanları daxildir. Bu auditoriyanın məlumat ehtiyacları aşağıdakılardır:

- a) Səhmdarlar səhmlərin alınması və satılması, dividendin səviyyəsi, səhmin qiymətində keçmiş, cari və gələcəkdə baş verə biləcək dəyişikliklər haqqında informasiyalara sahib olmalıdırlar;
- b) İşçilər öz iş yerlərinin təhlükəsizliyi və müəssisədə iş yerinin gələcək perspektivləri haqqında məlumata, eləcə də kollektiv əmək haqqı sövdələşmələrində istifadə etmək üçün lazım olan məlumata ehtiyac duyurlar;
- c) Borcverənlər müəssisəyə borc verib-verməmək haqqında qərar qəbul edərkən onlara köməklik edə bilən məlumata malik olmalıdırlar. Onlar eyni zamanda borc verdikləri müəssisənin borcun müqabilində təqdim etdikləri girovun qiymətinin sabit qalması, faiz ödənişlərinin vaxtı-vaxtında aparılması, müəssisənin borcu bağlamaq üçün kifayət qədər nağd pul vəsaitinin olması və müəssisənin müqavilədə qoyulmuş şərtlərə əməl etməsi haqqında məlumat ehtiyacları vardır;
- d) Malgöndərənlər müəssisənin nə dərəcədə yaxşı alıcı olması və borclarını ödəmə imkanı haqqında məlumata sahib olmalıdırlar;
- e) Alıcılar müəssisənin öz mallarının istehsal və təchizatını davam etdirmək imkanları haqqında məlumat əldə etmək istəyirlər;
- f) Dövlət müəssisənin vergi və mülki qanunvericiliyə əməl etməsi və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına verdiyi tövhə baxımından müəyyən məlumatlarla maraqlana bilər.

Maliyyə hesabatlarında təqdim edilən məlumatlar aşağıdakı amillərə görə məhdud xarakter daşıyır:

- a) maliyyə hesabatları gözlənilən gələcək hadisələr deyil, keçmiş hadisələrə əsaslanır;
- b) maliyyə hesabatları özündə, adətən qeyri-maliyyə məlumatlarını da ehtiva etmir.

Maliyyə hesabatları həmçinin rəhbərliyin ona həvalə edilmiş resusları necə idarə etdiyinin nəticələrini göstərir.

İstifadəçilər üçün müəssisələrin işçilərə, borcverənlərə və sairələrə ödənişlər etmək məqsədilə maliyyə vəziyyəti imkanlarını qiymətləndirmək olduqca vacibdir. Maliyyə vəziyyəti haqqında olan məlumata aşağıdakı amillər təsir edir və bu baxımdan həmin amilləri haqqında məlumata sahib olmaq istifadəçilər üçün yararlı ola bilər:

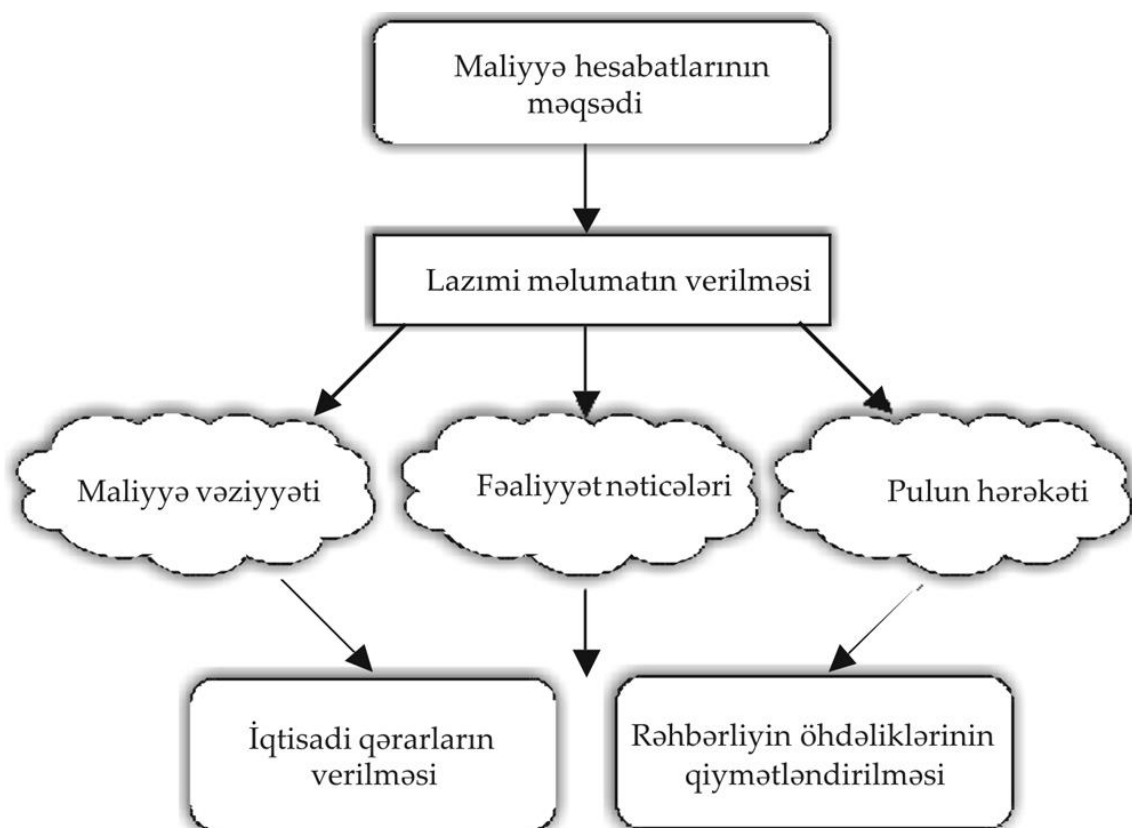
- a) Müəssisənin nəzarətində olan iqtisadi resuslar: bu məlumat gələcəkdə pul vəsaitlərini əldə etmək imkanlarını proqnozlaşdırmağa şərait yaradır;
- b) Maliyyə strukturu: bu məlumat gələcəkdə borcalma ehtiyaclarını, mənfəətin bölüşdürülməsini və yeni maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsi imkanlarını proqnozlaşdırmağa şərait yaradır;
- c) Likvidlik və ödəmə qabiliyyəti: likvidlik – depozit hesabından pul vəsaitlərinin çıxarılması və digər maliyyə öhdəliklərinin vaxtı çatdıqda yerinə yetirilməsi üçün kifayət qədər nağd vəsaitin mövcudluğu. Ödəmə qabiliyyəti – uzunmüddətli maliyyə öhdəliklərinin vaxtı çatdıqda onları ödəmək üçün kifayət qədər nağd vəsaitin mövcudluğu. Bu məlumat müəssisənin öz maliyyə öhdəliklərini, həmin öhdəliklərin vaxtı çatdıqda ödəyə bilmə qabiliyyətini proqnozlaşdırmağa şərait yaradır.

Maliyyə hesabatlarının bütün hissələri, eyni əməliyyatlar və ya hadisələrin müxtəlif aspektlərini əks etdirdiklərinə görə, bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir. Hər

bir hesabat müxtəlif məlumatı əks etdirir, ona görə də bu hesablardan heç biri ayrılıqda istifadəçilər tərəfindən tələb olunan bütün məlumatı təqdim edə bilməz.

Maliyyə hesabatlarının məqsədi çoxsaylı istifadəçilərin iqtisadi qərarlar verə bilmələri üçün müəssisənin maliyyə vəziyyəti, fəaliyyət nəticələri və pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə məlumat verməkdir. Bu hesabatlar rəhbərliyin müəssisənin resuslarını idarə etməsinin nəticəsini də göstərir. Yuxarıda qeyd olunanları aşağıdakı cədvəl 1-də göstərmək olar:

Cədvəl 6. Maliyyə hesabatlarının məqsədi⁶



Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün maliyyə hesabatları aşağıdakı aspektlərdən müəssisənin nəticələrini göstərən məlumatı təmin etməlidir:

- aktivlər;
- öhdəliklər;
- kapital;

⁶Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartları (ACCA F3), Bakı 2011, səh 63.

- mənfəət və zərər;
- pul vəsaitlərinin hərəkəti.

Maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan maliyyə hesabatlarının əsas komponentləri aşağıdakılardır:

- Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat – bütün digər mühasibat hesabları üzrə qalıqlar (o cümlədən gəlir və xərc hesabı) maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatı formalaşdırmaq üçün fərqli şəkildə təsnifləşdirilir ;
- *Mənfəət və zərər haqqında hesabat* – gəlir və xərc üzrə mühasibat hesabı gəlir və xərclərə aid bütün maddələri özündə əks etdirmək üçün yaradılır. Bu maddələri müəyyən ardıcılıqla düzdükdə mənfəət və zərər haqqında hesabat tərtib edilir;
- Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat – bir dövrün əvvəlindən sonuna qədər kapitalda baş vermiş dəyişiklikləri ifadə edir;
- Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat – pul vəsaitlərinin mənbəyi və istifadəsini əks etdirir və beləliklə bu hesabat müəssisənin likvidliyinin və borcları ödəyə bilmə qabiliyyətinin faydalı göstəricisidir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün maliyyə hesabatlarında göstərilən maddələr müxtəlif əsaslarla qiymətləndirilə bilər. Bura aşağıdakılar aiddir:

- **İlkin dəyər** – mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarına əsasən aktivlər hesabatlarda öz ilkin dəyərləri ilə, yəni şirkətin onları əldə etmək üçün ödədiyi məbləğdə göstərilir. Bu üsulun əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, hesabatların obyektivliyi maksimal dərəcədə təmin olunur.
- **Əvəz etmə dəyəri** – aktivin onunla eyni olan aktiv ilə əvəz edilməsi üçün tələb olunan məbləğ bildirir. Misal olaraq əgər bir avtomobilin 10 il əvvəl dəyəri 1000 manatdır. Hal-hazırda avtomobil yararsız vəziyyətdədir. Eyni cür avtomobil

almaq üçün artıq 2000 manat xərcləmək lazımdır. Burada ilkin dəyər 1000 manat, əvəzetmə dəyəri isə 2000 manatdır.

- **Xalis realizə edilə bilən dəyər** – aktivin satış qiyməti və onun satışı üçün hazır vəziyyətə gətirilməsi və satılması üçün çəkiləcək bütün məsrəflərin fərqinə bərabərdir.

- **İqtisadi dəyər** - aktivin gəlir yaratma qabiliyyəti əsasında formalaşan dəyərdir.

Fəsil II Müasir dövrdə müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin təhlili,tətbiqi və qiymətləndirilməsi

§ 2.1 Seçilmiş müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dünyada kifayət qədər zəngin təbii qaz və neft sərvətləri ilə tanınan ölkələrdən biridir. İqtisadiyyatda bir çox neft və qaz ölkələri kimi Azərbaycan da adı çəkilən təbii sərvətlərdən çox asılıdır. Belə ki, neft və qaz Azərbaycanın ümumdaxili məhsulunun 45%-ni, maliyyə gəlirlərinin 70% və ticarətin 93%-ni təşkil edir. Bu faktlar Azərbaycan iqtisadiyyatını xarici təsirlərə qarşı daha həssas edir. Azərbaycanın belə iqtisadi strategiyası 2008-ci ildə baş vermiş böhranın təsirini azaltmasına baxmayaraq, 2014-cü ildə neftin qiymətinin kəskin azalması (“Oil price shock”) bütün neft ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanın da iqtisadiyyatına kritik təsir etmişdir. 2014-cü il neft qiymətlərinin azalması ilə başlayan böhran neft ölkələrinin xarici möyqeyinin zəifləməsinə səbəb oldu. Beləliklə, iqtisadi böhranın dövlət büdcəsində kəskin boşluqların yaranması, inflyasiyanın və yerli valyutanın (AZN-manat) devalivasiyası və s. təsirlərlə göstərdi. (International Monetary Fund,2014)

Neft qiymətlərinin kəskin artdığı dövrdə (Oil Boom) bütün neft ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da, təcili daxili iqtisadiyyatın gücləndirilməsi zərurəti yaranmışdır.Bu məqsədlə Azərbaycan hökuməti böyük həcmdə investisiyalar edərək yeni müəssisələrin yaranmasına və inkişaf etməsinə təkan vermişdir. Daxili iqtisadiyyatın yüksəlməsi Azərbaycan ərazisində aşağı təbəqənin azalmasına və iqtisadi artımın yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, 2008-2009 cu illərdə baş verən beynəlxalq böhran zamanı Azərbaycanda neftin qiymətinin kəskin artması iqtisadiyyatın güclənməsini və ÜDM-un sabitliyini təmin etdi. (Social Watch, 2017)

AZERBAIJAN GDP ANNUAL GROWTH RATE



SOURCE: TRADINGECONOMICS.COM | THE STATE STATISTICAL COMMITTEE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Beynəlxalq böhranın 2010-cu ildə regionda olan digər dövlətlərə nisbətə Azərbaycanca daha az təsir etməsinə baxmayaraq, Azərbaycanın iqtisadiyyatında ciddi ləngimələr yaranmışdır. Hal-hazırkı beynəlxalq iqtisadi vəziyyət Azərbaycanın iqtisadiyyatına mənfi təsirlər göstərmişdir. Belə ki, neft qiymətləri 2008-ci ildə olan qiymətlər ilə nisbətə iki dəfə azalmışdır. Bu hadisələrdən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatının son dövrlərdə neft və qazdan çox asılı olması və iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün atılmış uğursuz cəhdlər daha çox nəzərə çarpmağa başladı. “Economic overview and trade analysis”(2016)

Böhran zamanı neft və qaz təsərrüfatının mövqeyi ciddi şəkildə zəifləməsindən sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatında mövqeyində bir çox yeni dəyişikliklər edilməsi zərurəti yarandı. Həmçinin, Azərbaycanın neft ehtiyatlarında yeni mədənlər tapılmasa növbəti 20 – 25 ildə bitmə ehtimalı da iqtisadiyyatın neft və qazdan asılılığını azaltmaq məcburiyyəti yaradır. Bu səbəblərə görə də, Azərbaycan sonrakı dövrlərdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində ciddi addımlar atır. Hal-hazırda daxili iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, neft və qazdan asılılığın azaldılması, qeyri-neft sektorlarında rəqabətin artırılması, qeyri-neft mallarının ixrac edilməsinə daha çox diqqət ayrılır. (CESD, 2016) Bu səbəbdən dövlətimiz tərəfindən iqtisadi və siyasi islahatlar aparılıb, tədbirlər görülür.

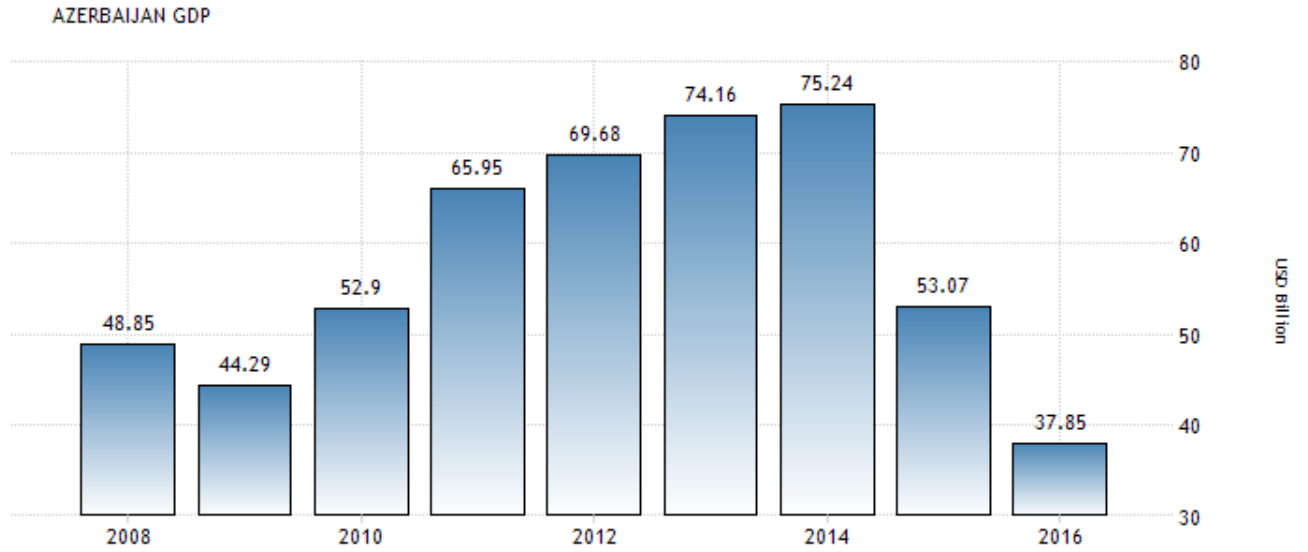
Beynəlxalq iqtisadi böhranın Azərbaycanda əsas təsirlərindən biridə yerli valyutanın devalivasiyası olmuşdur. Bu səbəbdən, 2011-ci ildə Azərbaycanın maliyyə göstəricilərində zəifləməyə başlamış və bunun əsas səbəbi Azərbaycanın neft sektorundan asılılığı xarici valyutanın çatışmazlığı idi. Azərbaycan iqtisadiyyatının neft sektorundan daha çox asılı olmasının əsas səbəbi ölkənin daxili iqtisadi göstəricilərinin inkişaf etdirilməsidir. Buna misal olaraq ölkənin bazar iqtisadiyyatından əldə edilmiş bir sıra yüksək göstəriciləri göstərmək olar. (Center for Economic and Social Development(2016) – “Devaluation of Azerbaijan National Currency; Causes and Consequences” report)

2012-ci ildə neft sektorunun inkişafında baş vermiş azalmaya baxmayaraq, Azərbaycanın iqtisadiyyatı stabilliyi qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə tənzimlənmişdir. Digər tərəfdən qeyri-neft sektorunun inkişafı, neft sektorundan əldə edilmiş gəlirlərə əsaslandığı üçün, neft gəlirlərinin davamlı olaraq azalması yaxın müddətdə iqtisadiyyatın stabilliyinin pozulmasını labud edir. 2013-cü ilin sentyabrda Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyinin verdiyi məlumatlara əsasən, 2014-cü ildə Azərbaycan iqtisadiyyatının ÜDM göstəriciləri ildə nəzərdə tutulmuş stabilliyini qoruyub saxlayaraq, (CBAR, 2015) 2015 və 2016-cı illərdə Azərbaycanın neft və qazdan asılılığının tikinti, kənd təsərrüfatı və portun inkişaf etdirilməsi ilə əldə edilməsi məsləhət görülmüşdür.(IMF,2014)

Beləliklə, Azərbaycanın daxili iqtisadi vəziyyətini müəyyən edən faktorlar aşağıda daha ətraflı şəkildə izah edilərək göstərilmişdir.

Azərbaycanın ümumdaxili məhsulu 2013-cü ildə 10 faizə qədər qeyri-neft sektorunun artması ilə qismən stabilliyini qoruyub saxlamağa nail olmuşdur. 2014-cü ilin mart ayında “Fitch Rating” Azərbaycanda neft istehsalının növbəti beş il ərzində stabil olacağı barədə proqnoz vermişdir. Lakin 2010-cü ildən qeydə alınmış pik inkişafdan sonra növbəti illərdə davamlı olaraq inkişafda azalma müşahidə edilmişdir və 2014-cü ildən ÜDM kəskin sürətdə aşağı düşmüşdür.

Bundan sonra dekabr ayından etibarən benzinin qiymətinin qalxması ilə əlaqədar Azərbaycanda inflyasiya müşahidə edilməyə başlamışdır.



2014-cu ilin aprel ayında Mərkəzi Bank yenidən maliyyələşdirməni 4,75 %-dən 4,5 % qədər azaltmışdır. Buna səbəb, aşağı illik inflyasiya dərəcəsinin daha önəmli olduğunu bildirdi. Bütün bu hadisələr 2014-cu ilin sonlarındakı iqtisadi vəziyyəti daha da çətinləşdirdi və beləliklə, 2015-ci ilin əvvəlindən etibarən neftin qiymətinin daha da ucuzlaşması Azərbaycan iqtisadiyyatını daha da çətinləşdirdi və həmin ilin fevral ayında manatın ilk devalivasiyasına səbəb oldu. (IMF, 2015) Həmin dövrdə, neftin qiymətinin azalması ilə yanaşı qeyri-neft sektorundan əldə edilən gəlir də 3.5% azalmışdır. Buna səbəb isə manatın devalivasiyasından sonra Azərbaycanda şəxsi sektora olan marağın azalması və inamın itməsi göstərilir. Dövlətin qiymətləri stabil saxlamağa çalışmasına baxmayaraq 2015-ci ildə Azərbaycanda inflyasiya dərəcəsi artıq 8.5 %-ə çatmışdı. (Social Watch, 2017)

Azərbaycanın ÜDM-un artım dərəcəsi 2015-ci ildə neftin faktiki dəyərinin plan dəyərindən aşağı olmasına və devalivasiyaya görə -1.1 %-ə qədər enməsidir. Qeyd edilmiş hadisələrlə yanaşı, qeyri-neft sektorunda qeydə alınmış 6.8%-ə qədər azalma və ümumilikdə Azərbaycanın iqtisadiyyatının 4.5%-ə qədər azalması iqtisadiyyata ciddi zərər vermişdir. (Social Watch, 2017)

Azərbaycanda Mərkəzi Bankının əsas vəzifərindən biridə pul siyasətinin həyata keçirilməsidir. Beynəlxalq böhran başlayana qədər manat (AZN) Mərkəzi Bankın idarəsi altında idi. Mərkəzi Bank valyuta ehtiyatlarından istifadə edərək manatın dərəcəsini stabil saxlayırdı. Manatın stabilliyi ilk dəfə 2008-ci ildə böhran zamanı pozulmasına baxmayaraq Mərkəzi Bank stabilliyi bərpa etməyə nail olmuşdu. Bunun əsas səbəbi isə 2008-ci ildə böhran zamanı neft qiymətlərində ciddi dəyişikliklərin baş verməməsi idi. (CBAR, 2015) 2014-cü ildə neft qiymətlərinin kəskin azalmasına baxmayaraq Mərkəzi Bank bir müddət böyük valyuta ehtiyatları hesabına bir müddət manatın dərəcəsini stabil saxlamağa nail olmuşdur.



Lakin bu ehtiyatlar manatı sadəcə bir il stabil saxlaya bildi. 2014-cü ildə 15 mld olan valyuta ehtiyatları 2015-ci ildə artıq 5 mld təşkil edirdi. Bu valyuta ehtiyatlarının 65 % azalması demək idi.

AZERBAIJANI MANAT



SOURCE: TRADINGECONOMICS.COM | OTC INTERBANK

Azərbaycanın valyuta ehtiyatlarının əvvəl vurğulandığı kimi kəskin azalması devalivasiyanı qaçılmaz etdi. Beləliklə, 2015-cı ilin fevral ayında manatın ilk devalivasiyası qeydə alınaraq manatın məzənnəsi 1USD=1.05 AZN qiymətləndirildi. Bu 33.55% devalivasiya demək idi.

Beynəlxalq böhran 2015-ci illərin sonuna doğru Azərbaycan iqtisadiyyatına daha böyük zərərlər verməyə başladı. Beləliklə, 2015-ci ilin sonlarında neftin qiyməti 55 USD-yə qədər endi. Buna səbəb, Mərkəzi Bank 21 dekabr 2015-ci ildə üzən məzənnəyə keçməyə məcbur oldu.(CBAR, 2015) Üzən məzənnəyə keçmək ikinci devalivasiyanın başlanğıcı oldu və manatın məzənnəsi 2015-ci ilin sonunda artıq 1USD=1.5AZN olaraq qiymətləndirildi. Bu bir il ərzində manatın 100 % devalivasiyası demək idi. Beləki dövlət büdcəsi 50 USD ilə hesablandığına görə devalivasiyanın dövlət büdcəsinə ciddi təsiri olmadı.

Azərbaycanda baş vermiş devalivasiya və iqtisadi böhran inflyasiyanı labud etmişdir. Bu dövrdə Mərkəzi Bankın əsas vəzifəsi devalivasiyanın qarşısını almaq və inflyasiya dərəcəsini stabil saxlamaq idi. Buna baxmayaraq, ilk doqquz ay ərzində inflyasiya 4%-dən 11.2%-ə qədər artmışdır. Sonrakı dövrlərdə isə inflyasiya 15%-ə qədər yüksəlmişdir. İnflyasiyanın və devalivasiyanın nəticəsi

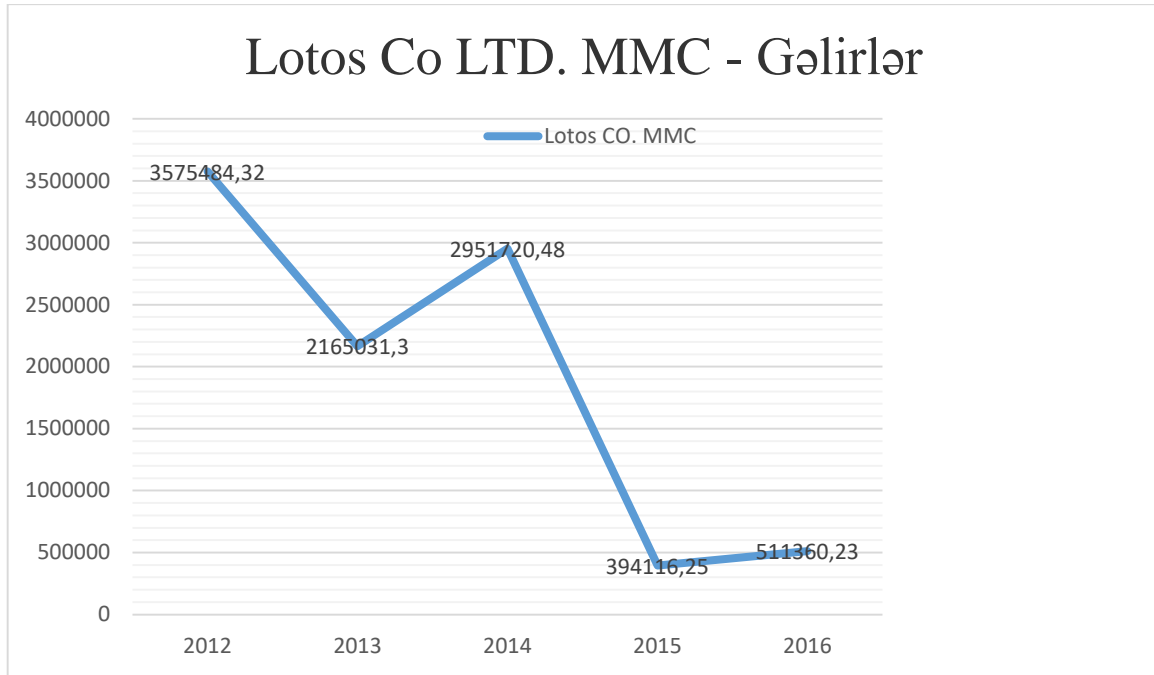
olaraq idxalın azalması, ixracın gücləndirilməsi gələcəkdə ölkədə böhranın aradan qaldırılmasında əsas rol oynayacaq.



İqtisadiyyatda baş verən kəskin dəyişikliklər müəssisələrdə də öz təsirini şübhəsis göstərmişdir. Bunun üçün maliyyə təhlilinin aparılması vacibdir. Maliyyə təhlilinin vəzifəsi müəssisənin maliyyə vəziyyətinin, gəlirlərin və xərclərin ,aktivlər və passivlərin hərəkətinə nəzarət etməkdir. Praktiki olaraq buna, nümunə şəkildə seçilmiş Lotos Co.MMC-ni araşdırmaq olar.

Lotos Co. MMC 1995-ci ildə Gilan Holding-in dəstəyi ilə Bakıda təsis edilmişdir. Lotos Co. MMC-nin əsas fəaliyyəti tikinti sektoru ilə bağlıdır və yarandığı ildən bir çox uğurlu layihələrə imza atmışdır. Əsas işləri paya tikmə, şırnaqlı sementləmə, torpaq qazma və s. sahələrdə ixtisaslaşmağa nail olmuşdur.

Qeyd edildiyi kimi, Lotos Co. MMC əsasən tikinti sektorunda ixtisaslaşmışdır. Şirkətin daha çox daxili bazarda ixtisaslaşdığına görə Azərbaycanın iqtisadiyyatında baş verən hər bir dəyişiklik özünü şirkətin gəlirlərində də əks etdirir. Beləki, qrafikdən də görüldüyü kimi 2012-ci ildən 2013-cü ilə qədər şirkət gəlirlərində azalma müşahidə edilsə də 2013-cü ildə yenidən yüksəlişə doğru gedib, gəlirləri artırmağa nail olmuşlar.

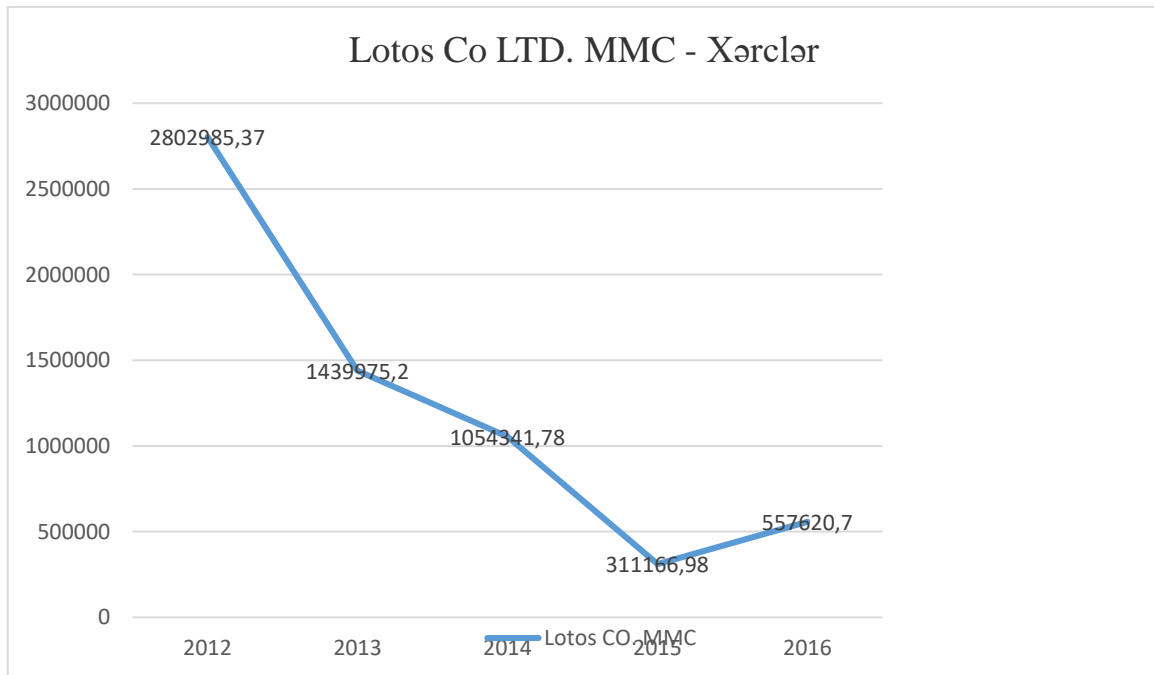


Lakin əvvəlki bölmələrdə də qeyd edildiyi 2014-cu ildə Azərbaycanda baş vermiş böhran və daxili bazarın kəskin sürətdə zəifləməsi özünü Lotos Co. MMC-nin gəlirlərində də bariz şəkildə göstərir. Beləki, şirkətin gəlirləri 2951720.48 AZN-dən 394116.25-ə qədər kəskin şəkildə azalmışdır. Bunun əsas səbəbi kimi daxili bazarların zəifləməsi ilə Azərbaycan ərazisində layihələrin azalması və şirkətin xarici bazarlara çıxmasını göstərmək olar.

2015-ci ilin ortalarından başlayaraq Lotos Co. MMC gəlirlərində nisbətən artım etməyə nail olmuşdur. Lakin Azərbaycanın hal-hazırkı böhran vəziyyəti daxili bazarda ixtisaslaşmış şirkətlərdə olduğu kimi Lotos Co. MMC-nin əvvəlki illərdə müşahidə edilən gəlirləri əldə etməsini mümkün deyil.

Lotos CO. MMC – Xərclər: Beləliklə, Lotos Co. MMC yalnız layihələrdə subkontraktor olaraq işlədiyinə görə layihələrin az olduğu dövrdə gəlirlərlə yanaşı xərclərdə də azalma müşahidə edilir. Çünki, Lotos CO. MMC-nin xərclərinin əsas hissəsini işlərin görülməsi üzrə edilmiş xərclər təşkil edir. Əvvəlki hissədə, qeyd edildiyi kimi Lotos Co. MMC 2012-2013-cü illərdə gəlirlərində kəskin azalma müşahidə edilmişdir. Buna səbəb həmin dövrdə

şirkətin daha az layihələrdə iştirak etməsi göstərilə bilər. Beləliklə, bu səbəbə görə 2012 -2013-cu il illərdə şirkətin xərclərində də kəskin azalma müşahidə edilir.



Lakin, 2013-2014-cu illər ərzində gəlirlərdə artma müşahidə edilməsinə baxmayaraq, həmin dövrdə xərclərin azalması müşahidə edilir. Lakin növbəti dövrlərdə gəlirlərin azalması nisbəti ilə xərclər də eyni qaydada azalmışdır.

§ 2.2 Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı maliyyə hesabatlarının horizontal, vertikal təhlili.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan maliyyə hesabatlarının mühasibat uçotunda müxtəlif təhlil metodları mövcüdü. Maliyyə hesabatlarının təhlili zamanı aşağıdakı 4 əsas metoddan istifadə edilir:

- 1.Üfüqi və ya müqayisəli təhlil;
- 2.Şaquli təhlil;
- 3.Meyllilik və ya tendensiya təhlil;
- 4.Nisbət, əmsal və ya rasyo təhlil.

Qeyd olunan metodlardan lazım olanının seçilməsi qarşıya qoyulan konkret məqsədlərdən və təqdim olunan informasiyanın həcmindən asılıdır.

Horizontal Analiz: Üfüqi və ya müqayisəli (*horizontal*) və şaquli (*vertikal*) təhlil bir çox müəssisələr tərəfindən maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünün, müəssisənin gəlirlərinin artırılmasının və stabilliyinin qorunması məqsədilə həyata keçirilir.

Üfüqi və ya müqayisəli (*horizontal*) təhlil dövr keçdikcə maliyyə hesabatlarında olan yekun nəticələrdə baş verən dəyişikliklərin təhlil edilməsində mühüm mövqeyə malikdir. Bu təhlil vasitəsi ilə əvvəlki və daha da əvvəlki illərdə olan dəyişiklikləri izləyərək müsbət və ya mənfi nəticənin olmasını müəyyən etmək olar. Təhlil üçün hər hansı iki və ya üç dövr götürülür, hansı ki, bu dövrlər rüb və ya il ola bilər. Balansın müvəqqəti təhlili çərçivəsində maddələrin mütləq pul göstəriciləri yanaşı onların nisbi faiz göstəricilərdə də müqayisəsi həyata keçirilir. Müəssisənin üfüqi və ya müqayisəli (*horizontal*) təhlilinə aşağıdakı kimi misal göstərmək olar.

Cədvəl 7. Horizontal təhlil

Müəssisənin balansı	Dəyər göstəricisi		Horizontal təhlil	
	01.01.2016	01.01.2017	Mütləq dəyişiklik	Nisbi dəyişiklik %
AKTİVLƏR	775 600	810 400	34 800 (810400- 775600)	4.49 % (34 800/810 400)
Cari aktivlər	450 110	512 800	62 690	13.93 %
<i>Mal-material ehtiyatları</i>	51 000	45 300	-5 700	-11.18 %
<i>Qısamüddətli debitor borclar</i>	270 600	390 000	119 400	44.12 %
<i>Pul vəsaitləri</i>	128 510	77 500	-51 010	-39.69 %
Əsas vəsaitlər	325 490	297 600	-27 890	-8.57 %
<i>Bina və qurğular</i>	226 600	246 050	-20 550	-7.71 %
<i>Amortizasiya</i>	58 890	51 550	-7 340	-12.46
PASSİVLƏR	771 100	809 300	38 200	4.95 %
Kapital	373 900	448 500	74 600	19.95 %
Uzunmüddətli borclar	100 700	94 500	-6 200	-6.16 %
Qısamüddətli borclar	296 500	266 300	-30 200	-10.18 %

Yuxarıdakı misaldən görmək olar ki, qısamüddətli debitor borclar 44% artmış, qısamüddətli borclar isə 10% azalmışdır

Horizontal təhlil və ya maliyyə hesabatlarının müqayisəli təhlili kimi tanınan hesabatların təhlil növü gözün soldan sağa və ya əksinə hərəkət etdirilməsi ilə həyata keçirildiyi üçün horizontal təhlil adlanır. Bu üsul ilə mənfəət hesabatlarını, balans hesabatlarını, pul hərəkəti hesabatlarını və s. hesabatları müxtəlif dövrlər üzrə yanaşı qoyaraq hər bir bəndində və ya lazımi bəndlərdə olan dəyişiklikləri müşahidə edilərək analiz edilir.

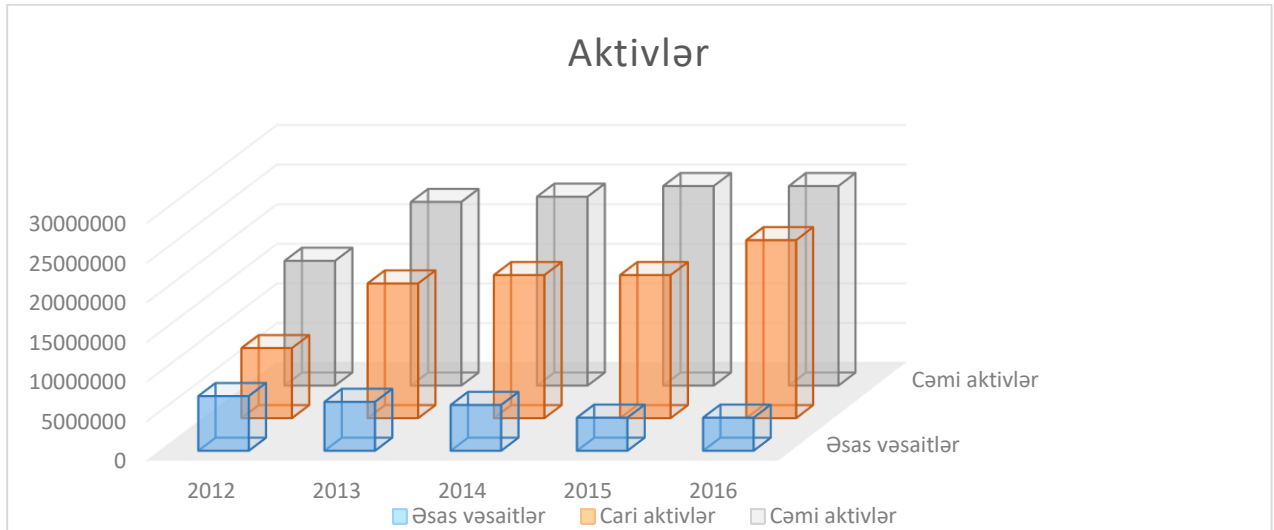
Aktivlərin horizontal analizi: Lotos Co. MMC-nin aktivlərinin horizontal təhlili zamanı 2012-2016-cı illəri əhatə edən mənfəət hesabatlarında aktivlərin əsas bəndləri nəzərə alınmışdır. Şirkətin horizontal təhlili zamanı cəmi aktivlər, əsas vəsaitlər və cari aktivlər mənbə götürülərək analiz edilmişdir. Aşağıda göstərilmiş cədvəldən də görsəndiyi kimi, şirkətin cəmi aktivlərində 2012-2013-cü illər ərzində 50%-ə qədər artım müşahidə edilmişdir. Buna səbəb cari aktivlərdə iki dəfəyə qədər artım olmuşdur. Amma digər tərəfdən Lotos Co MMC-nin əsas vəsaitlərində azalma müşahidə edilmişdir. Buna səbəb yeni əsas vəsaitlərin alınmaması və ya az alınması, illik amortizasiyanı göstərmək olar.

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi digər illərdə şirkətin cəmi aktivlərində daimi artım müşahidə edilsə də ciddi artım olmamışdır. Buna səbəb əvvəlki bölmələrdə qeyd edildiyi kimi Azərbaycanın daxili bazarının 2014-cü ildən beynəlxalq böhran səbəbi ilə zəifləməsidir. Eyni zamanda Lotos Co. MMC-ni daxili bazarda daha çox ixtisaslaşdığı üçün böhran vəziyyəti özünü şirkətin aktivlərində də göstərmişdir.

Sonrakı illərdə isə cədvəldə göstərildiyi kimi cəmi aktivlərdə ciddi artım müşahidə edilməməsinə baxmayaraq, cari aktivlərin daim artdığı görsənir. Halbuki, cari aktivlərdə olan kiçik artımlara baxmayaraq əsas vəsaitlər 2012-2013-cü illər ərzində qeyd edildiyi kimi azalmağa davam etmişdir. Bunun

səbəbi isə əvvəl də qeyd edildiyi kimi, beynəlxalq iqtisadi böhran səbəbi ilə daxili bazarın zəifləməsi və buna görə də Lotos Co. MMC-nin daha az layihələrdə iştirak etmək şansının olması və şirkətin qonşu ölkənin bazarlarından və beynəlxalq bazarlardan kənar qalmasını göstərmək olar.

AZN	2012	2013	2014	2015	2016
<u>Cəmi aktivlər</u>	15741546,46	23170795,50	23831761,56	25176531,76	26639347,24
<u>Əsas vəsaitlər</u>	6901716,63	6170763,77	5781077,91	4176680,02	4180968,64
<u>Cari aktivlər</u>	8839829,83	17000031,73	18050683,65	20999851,74	22458378,60



Öhdəlik və kapitalın horizontal analizi: Aktivlərin horizontal təhlilində qeyd edildiyi kimi 2012-2013-cü illər də qeydə alınmış artım cəmi öhdəlik və

kapitalda da qeydə alınmırdı. Cədvəldən də görsəndiyi kimi cəmi öhdəliklərdə 80% artım olmuşdur. Bu da öz nəticəsində cəmi öhdəlik və kapitalın 50% artımına səbəb olmuşdur.

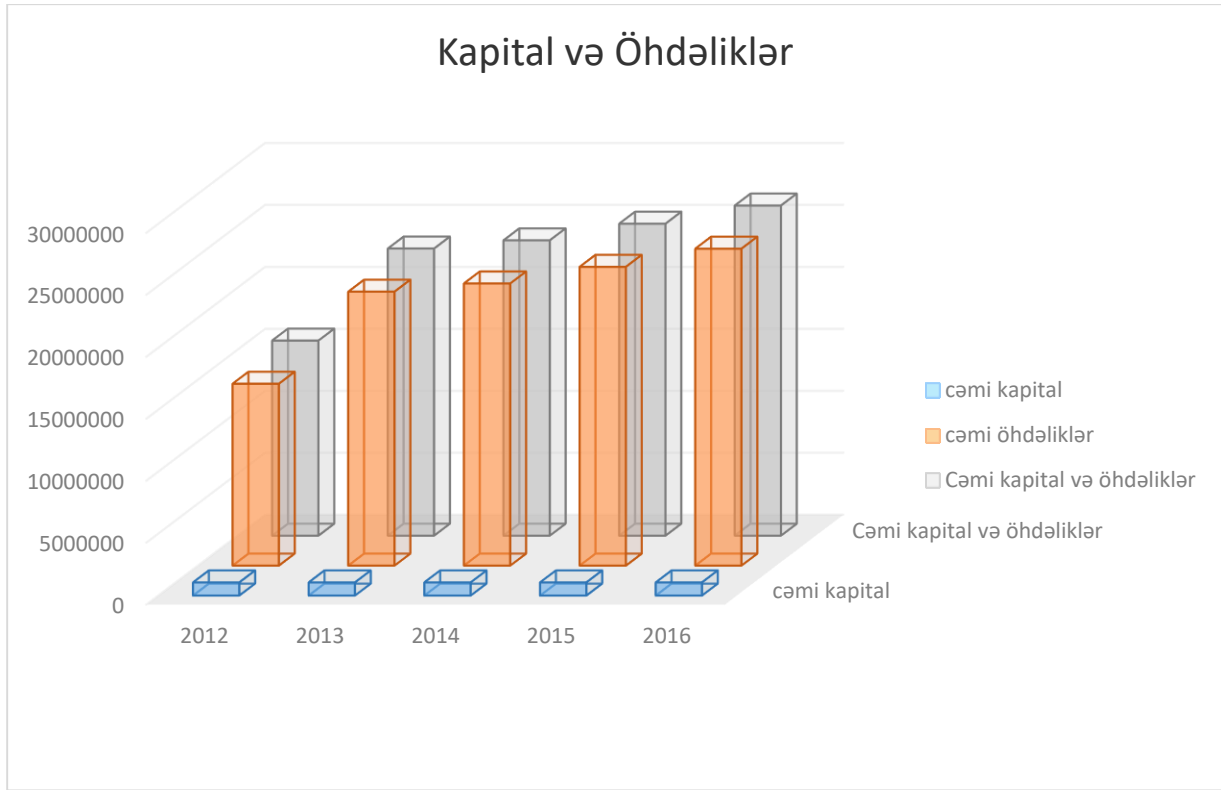
Öhdəlik və kapitalın horizontal təhlili zamanı cəmi kapitalın dəyişməz olduğunu görürük. Lakin cəmi öhdəliklərdə hər il az da olsa artım olduğu görsənir.

2013-2014-cı illər ərzində öhdəliklərdə ciddi artım müşahidə edilməmişdir. Eyni zamanda əvvəldə də qeyd edildiyi kimi cəmi kapital da hər bir dövrdə eyni qaldığı üçün cəmi kapital və öhdəliklərdə də ciddi artım müşahidə edilməmişdir.

AZN	2012	2013	2014	2015	2016
<i><u>Cəmi kapital və öhdəliklər</u></i>	15741546,67	23170795,50	23831761,56	25176531,76	26639347,24
<i><u>Cəmi kapital</u></i>	1064200,00	1064200,00	1064200,00	1064200,00	1064200,00
<i><u>Cəmi öhdəliklər</u></i>	14677346,67	22106595,50	22767561,56	24112331,76	25575147,24

2014-2015-ci illərə kimi də ciddi artım müşahidə edilməmişdir. Lakin əvvəlki dövrlə müqayisədə öhdəliklərdə ciddi artım olmuşdur.

2015-2016-ci il illərdə isə əvvəlki illər ilə nisbətə daha az müşahidə edilir.



Horizontal təhlillə yanaşı aktivlərin vertikal təhlili aparılır.

Maliyyə hesabatlarının şaquli (*vertikal*) təhlili digərlərinə nisbətən daha struktur quruluşa malikdir və balansın yekun göstəricilərini nisbi dəyər (*faiz nisbətində*) ifadəsində əks etdirir. Şaquli (*vertikal*) təhlildə hesabatın rəqəmləri faiz nisbətində keçirilir. Mövcud təhlil metodu balansın elementlərində baş verən dəyişiklikləri faiz nisbətində izləməyə imkan verir. Buna misal olaraq müəssisənin cari aktivlərinin, debitor və kreditor borclarının əvvəlki illərə nisbətdə baş verən dəyişiklikləri göstərmək olar. Mütləq pul göstəricilərindən fərqli olaraq faiz göstəriciləri balansda baş verən dəyişikliklərin müsbət və ya mənfi istiqamətdə olmasını daha başa düşülən və anlaşıqlı şəkildə çatdırır.

Şaquli (*vertikal*) təhlildə aktiv və passivlərin yekun cəmi 100% kimi qəbul edilir və hər bir əlavə maddə baza dəyərini faiz nisbəti kimi təmsil edir. Müəssisənin şaquli (*vertikal*) təhlilinə aşağıdakı kimi misal göstərmək olar.

Müəssisənin balansı	Dəyər göstəricisi		Vertikal təhlil	
	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2016	01.01.2017
AKTİVLƏR	775 600	810 400	100 %	100 %
Cari aktivlər	450 110	512 800	58.03%	63.28%
<i>Mal-material ehtiyatları</i>	51 000	45 300	6.57%	5.59%
PASSİVLƏR	771 100	809 300	100%	100%
Kapital	373 900	448 500	48.49%	55.42%
Qısamüddətli borclar	296 500	266 300	38.45%	32.86%

Yuxarıda qeyd olunan misala açıqlama olaraq göstərmək olar ki, cari aktivlər 01.01.2016-cı ilə 450110.00 təşkil edir və bu rəqəmi 100% kimi qəbul etdiyimiz aktivlərin yekun cəminə 775600.00 bölərək 100% vurmaqla biz şaquli (*vertikal*) təhlili həyata keçirmiş oluruq.

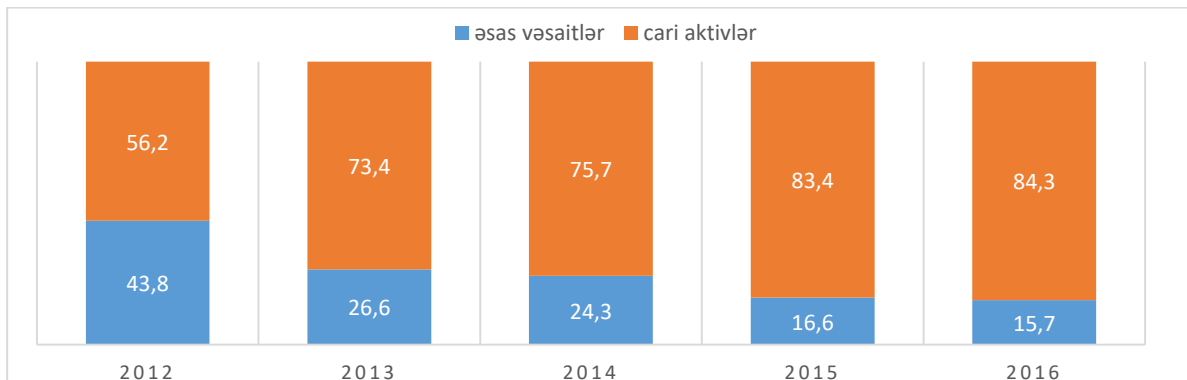
Aktivlərin vertikal analizi: Aktivlərin vertikal analizi zamanı horizontal analizdə olduğu kimi Lotos Co. MMC-nin 2012-2016-cı illərə aid mənfəət bəyannamələrindən məlumat götürülərək analiz edilmişdir. Aktivlərin analizi zamanı cəmi aktivlər, əsas vəsaitlər və cari aktivlər nəzərə alınmışdır. Vertikal analiz zamanı horizontal analizdən fərqli olaraq cari aktivlər mal-material, debitor borc, ehtiyatlar və pul vəsaitlərinə bölünərək ayrı-ayrı bəndlər üzrə analiz edilmişdir. Buna səbəb cari aktivlərin əsas vəsaitlərə nisbətə daha dəyişkən olmasıdır. Əsas vəsaitlərin isə dəyişikliklərin az miqdarda olduğu üçün bir rəqəmlə göstərilmişdir. Şirkət göstərilən illərdə yeni avadanlıqlar və ya yeni mülk almadığına görə əsas vəsaitlərdə dəyişikliklər olmamışdır və bu səbəbə görə də növbəti illərdə əsas vəsaitlərin cəmi aktivlərdə olan payı azalmağa başlayır. Bunun səbəbi isə əvvəlki bölmələrdə də qeyd edildiyi kimi beynəlxalq iqtisadi böhran, daxili bazarın zəifləməsi və şirkətin beynəlxalq bazarda az tanınmasıdır.

%	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Cəmi aktivlər</i>	100	100	100	100	100
<i>Əsas vəsaitlər</i>	43,8	26,6	24,3	16,6	15,7
<i>Cari aktivlər</i>	56,2	73,4	75,7	83,4	84,3
<i>Mal və material</i>	15,3	11,3	10,5	11,2	18,2
<i>Debitorborc</i>	2,1	21,4	22,1	29,2	30,1
<i>Ehtiyatlar</i>	30,3	35,5	38,2	37,9	32,4
<i>Pul vəsaitləri</i>	8,5	5,2	4,9	5,1	3,6

Yuxarıdakı cədvəldən də görüldüyü kimi cari aktivlərin 2012-2013-cü illər ərzində mal-material və ehtiyatlar daha çox hissəsini təşkil edir. Lakin növbəti dövrlərdə mal-materialın cari aktivlərdə olan payı azalmağa başlayır. Bunun səbəbi daha az layihələrdə iştirak etməsidir. Buna görə də daha az mal-material ehtiyacının olması göstərilə bilər.

2013-cü ildən debitor boclarında ciddi artım müşahidə edilir. Bunun səbəbi əvvəlki illərdə görülmüş işlərlə əlaqəli yaranmış debitor borclar ola bilər. Digər tərəfdən 2013-cü ildə ehtiyatlarda artım, pul vəsaitləri və mal-material da azalma müşahidə edilir.

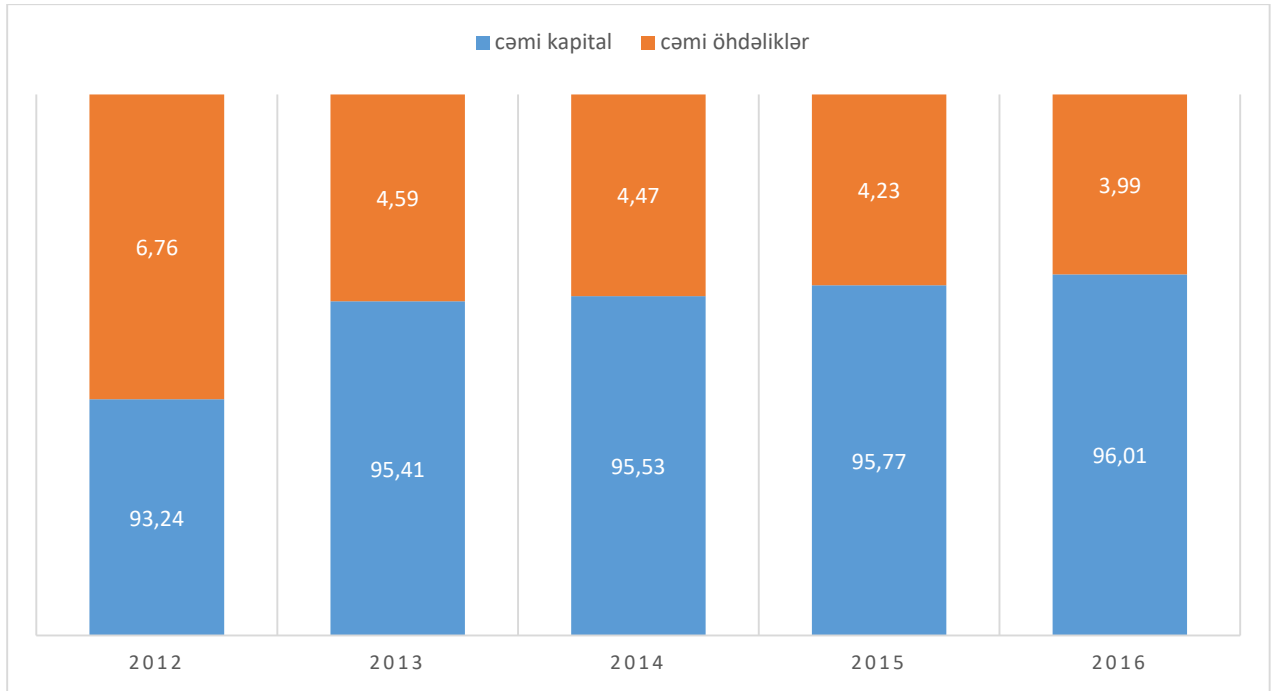
2013-cü ildən sonrakı illərdə də eyni qaydada debitor borclarında və ehtiyatlarda davamlı artım görsənsə də digər bəndlərdə qismən artım və ya azalma müşahidə edilir. Yalnız 2016-cı ildə mal-materialda artım görsənir. Bunun səbəbi şirkətin yeni layihələrə hazırlaşması ola bilər.



Öhdəlik və kapitalın vertikal analizi: Öhdəlik və kapitalın vertikal analizində də Lotos Co. MMC-nin 2012-2016-ci illərə aid mənfəət bəyannamələrindən istifadə edilərək məlumatlar yığılmışdır. Öhdəlik və kapitalın vertikal analizində cəmi kapital və cəmi öhdəliklər 100 faiz götürülərək cəmi kapitalın və cəmi öhdəliklərin faiz nisbəti nəzərə alınır. Analizdən görüldüyü kimi cəmi öhdəliklər bütün dövrlərdə daim olaraq artır. Bunun səbəbi horizontal təhlil zamanı qeyd edildiyi kimi kapital bütün dövrlərdə eyni olmasıdır.

Cəmi öhdəliklər cari öhdəliklər və uzunmüddətli öhdəliklər olaraq iki yerə bölünmüşdür. Cari öhdəliklərə işlərin görülməsi ilə bağlı olan öhdəliklər, uzunmüddətli öhdəliklərə isə bank kreditləri və s. aid edilmişdir. Aşağıdakı cədvəldən də görsəndiyi kimi cari öhdəliklər cəmi öhdəliklərin böyük hissəsini təşkil edir. Uzunmüddətli öhdəliklərdə sadəcə 2014 və 2015-ci illərdə artım müşahidə olunur. Buna səbəb həmin illərdə şirkətin böhran zamanı xərclərini bağlamaq üçün kredit borclarının alınması ola bilər.

%	2012	2013	2014	2015	2016
<i><u>Cəmi kapital və öhdəliklər</u></i>	100	100	100	100	100
<i><u>Cəmi kapital</u></i>	6,76	4,59	4,47	4,23	3,99
<i><u>Cəmi öhdəliklər</u></i>	93,24	95,41	95,53	95,77	96,01
<i><u>Cari öhdəliklər</u></i>	86,04	93,09	92,43	91,25	93,38
<i><u>Uzunmüddətli öhdəliklər</u></i>	7,2	2,32	3,1	4,52	2,63



§2.3 Beynəlxalq təcrübədə müəssisə maliyyəsinin təhlili və tədqiqi.

Beynəlxalq maliyyə hesabatları standartları (BMHS) beynəlxalq mühasibatlıq standartlarından ibarət olub maliyyə əməliyyatlarının hansı üsul ilə maliyyə hesablarında göstərilməsini izah edir. BMHS əsasən beynəlxalq mühasibatlıq heyəti tərəfindən istifadə edilərək beynəlxalq maliyyə hesabatlarının düzgün hazırlanmasına kömək edir. Beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarının yaradılmasında əsas məqsəd müxtəlif ölkələrdən olan şirkətlərin , investorların və s. investisiya və ya araşdırma etmək istədiyi zaman beynəlxalq hesablardan istifadə edərək istənilən şirkət haqqında daha asan və dəqiq məlumat almaqdır. Digər tərəfdən, BMHS dünyanın bir çox ölkələrdə eyni mühasibatlıq dilinin yaradılmasında da böyük rol oynayır və bu üsul ilə bir çox şirkətlərin beynəlxalq bazarlara daxil olması asanlaşır.

BMHS dünyanın bir çox ölkələri tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu ölkələrə əsasən Avropa birliyinə daxil olan ölkələr, Asiya və Cənubi Amerikada yerləşən bir çox ölkələr aid edilir. ABŞ isə bu siyahıya daxil deyil. Amerika qiymətli

kağızlar və birja komissiyası (SEC) beynəlxalq maliyyə hesabatları sistemini dəyişmək təklifi qəbul etməməsinə baxmayaraq, BHMS-nin maliyyə informasiyalarından istifadə etməyə davam edir. BHMS daha çox beynəlxalq biznes və investisiyalarla məşğul olan şirkətlərin üstünlük təşkil etdiyi ölkələrdə istifadə edilir. Əvvəl də qeyd edildiyi kimi BMHS dünyanın müxtəlif ölkələrdə olan şirkətlərin investisiya etmək istədiyi şirkətlər haqqında daha asan və dəqiq məlumat almağına kömək edir. Eyni zamanda BMHS digər şirkətlərin maliyyə vəziyyətləri haqqında araşdırmaları da daha asan və daha ucuz etməyə köməklik edir.



BMHS-in inkişaf etdiyi ölkələrdə şirkətlər və eyni zamanda investorlar da bu maliyyə standartlarından istifadə edərək işləri daha sürətli görə bilirlər. Beləki, qeyd edilən maliyyə standartları investorlar üçün investisiya edəcəkləri şirkətlərin maliyyə vəziyyətləri haqqında daha şəffaf məlumat əldə edə bilirlər. Digər

tərəfdən, beynəlxalq bizneslə məşğul olan şirkətlə BMHS-dən daxili bazarda ixtisaslaşmış şirkətlərlə nisbətdə daha çox yararlanırlar.

BMHS çox zaman Beynəlxalq Mühasibatlıq Standartları (BMS) ilə səhv salınır. BMS 1973-cü ildən 2000-ci ilə qədər Beynəlxalq Mühasibatlıq Heyəti tərəfindən istifadə edilirdi. Lakin 2001-ci ildən sonra BMHS yaradılaraq BMS-i əvəz etdi.

BMHS mühasibatlığın bir çox sahələrini əhatə edir. BMHS ilə işləyərkən şirkətlər aşağıda göstərilən hesabatları hazırlayıb paylaşmaq məcburiyyətindədirlər :

- Maliyyə vəziyyəti hesabatı;
- Bu hesabat həm də balans hesabatı kimi tanınır;
- Mənfəət və zərər hesabatı;
- Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat;
- Pul hərəkəti hesabatı;

Qeyd edilmiş hesabatlarla yanaşı BMHS şirkətin daxili mühasibatlıq qanunları haqqında hesabatlar da tələb edir. Bu hesabatlar investora hesabatları illər üzrə qarşılaşdırılaraq investisiya etmək istədikləri şirkətdə yaranmış müsbət və ya mənfi dəyişiklikləri müşahidə etməyə imkan verir. Əlavə olaraq, əgər hər hansı şirkətin tabeliyində olan digər orta və ya xırda şirkətlər varsa, əsas müəssisə hər təbəçiliyində olan hər bir kiçik müəssisə üçün də qeyd edilən hesabatları hazırlamaq məcburiyyətindədir.

Fəsil III. Müəssisə maliyyəsinin təşkilinin proqnozlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi

§ 3.1 Müəssisənin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə istiqamətləri

Mövcud bazar iqtisadiyyatı şəraitində təşkilati-hüquqi quruluşundan asılı olmayaraq hər bir təsərrüfat subyekti yeni müəssisə dayanıqlı, davamlı və sabit fəaliyyət göstərə bilməsi üçün lazımı miqdarda maliyyə resursları ilə təmin olunmalıdır. Müqavilə üzrə kreditor borcları icra etmək, istehsalat və ticarət xərclərini qarşılamaq, gələcəkdə davamlı fəaliyyətin təmin edilməsi məqsədilə müəssisənin sərəncamında toplanan aktivlərin, digər gəlirlərin və pul vəsaitlərinin məcmusu maliyyə resursları kimi başa düşülür. Hər bir müəssisə öz maliyyə resurslarından istifadədə tamamilə sərbəstdir. Yəni ki, hər bir müəssisə öz maliyyə resurslarını istədiyi şəkildə və formada istənilən fəaliyyət sahəsinə yönəldə bilər. Lakin burada bir səmərəlilik və qənaətcillik prinsipi nəzərə alınmalıdır ki, maliyyə resursları hər hansı bir fəaliyyət sahəsinə yönləndirilən zaman müəyyən bir müsbət nəticə, xüsusilə maliyyə resurslarında artım ilə nəticələnsin.

Fəaliyyət göstərən hər bir müəssisənin maliyyə resursları əsasən işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və məhsul satışından əldə edilən mənfəətdən, əsas vəsaitlərin amortizasiyası ayırmalarından və kənardan cəlb olunan vəsaitlərdən ibarətdir.

Burada birinci olaraq üstünlüyü müəssisənin istifadəsində qalan mənfəət təşkil edir. Maliyyə strategiyasından asılı olaraq hər bir müəssisə öz istifadəsində olan mənfəəti bir sıra istiqamətlərə yönəldə bilər. Bunlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- bütünlüklə istehlaka;
- digər layihələrin investisiyasına;
- bütünlüklə müəssisənin inkişafına.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, mənfəətin müəyyən bir qismi vergilər və digər büdcə ödənişləri qismində büdcəyə ödənilir.

Bəllidir ki, müəssisənin formalaşdırılması zamanı onun təşkilinin əsas halqası kimi nizamnamə kapitalı çıxış edir. Nizamnamə kapitalı əsasında müəssisənin fondları və kapitalı yaranır. Yəni ki, nizamnamə kapitalı müəssisənin fəaliyyətinin təşkili üçün açar rolunu oynayır. Sonrakı prosesdə isə müəssisə normal şəkildə fəaliyyət göstərdiyi halda işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və məhsul satışından gəlir əldə etməyə başlayır. Müəssisənin maliyyə resurslarının özülünü pul daxilolmaları təşkil edir. Pul daxilolmalarının 3 (üç) əsas mənbəyi mövcuddur:

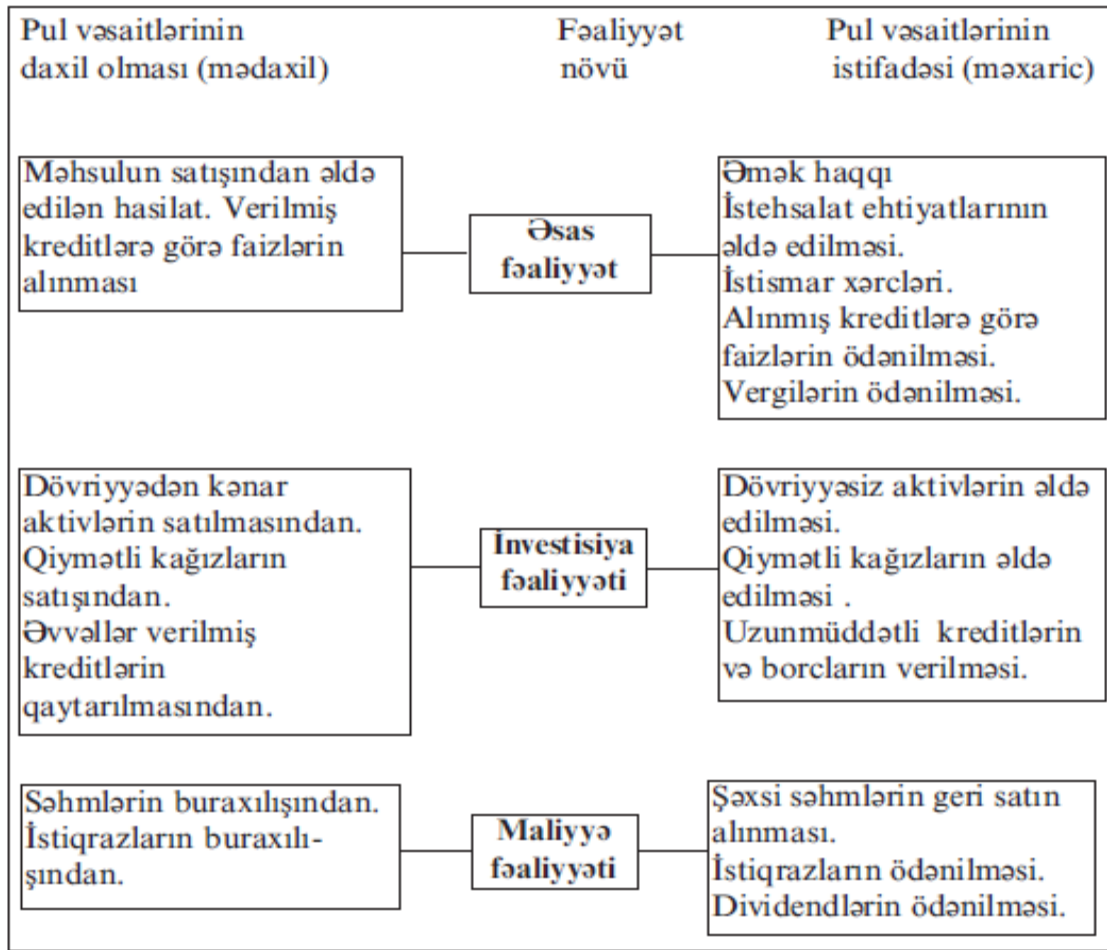
- əsas fəaliyyətdən daxilolma;
- investisiya fəaliyyətindən daxilolma;
- maliyyə fəaliyyətindən daxilolma.

Əsas fəaliyyətdən daxilolmalar özünü işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və məhsul istehsalından daxil olan pul vəsaitləri kimi təcəssüm etdirir. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, bu 3 (üç) komponent içində ən əhəmiyyətli işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və məhsul istehsalından daxilolmalardır. Belə ki, satışdan daxilolmanın vaxtı-vaxtında olması ən əsas istehsal tsiklinin ahəngliyinin qorunmasına və daha da möhkəmlənməsinə zəmanətdir. Satış pulunun vaxtı-vaxtında gəlməməsi müqavilə üzrə öhdliklərin gecikməsinə, işçi heyətinin əmək haqqılarının gecikməsinə gətirib çıxarır ki, bu ümumilikdə əhəngdarlığın pozulması ilə nəticələnir.

İnvestisiya fəaliyyətindən daxilolmalar özünü digər aktivlərin eləcə də qiymətli kağızların satışından daxil olan pul vəsaitləri kimi təcəssüm etdirir.

Maliyyə fəaliyyətindən daxilolmalar özünü müəssisənin sahibləri arasında səhm və istiqrazların satılması, dəyişdirilməsi nəticəsində yaranan pul vəsaitləri kimi təcəssüm etdirir.

Ümumiləşdirilmiş şəkildə pul vəsaitlərinin daxilomasını aşağıdakı sxemdə olduğu kimi əks etdirə bilərik.



Cədvəl 8. Pul vəsaitlərinin mədaxil və məxaric olması istiqamətləri.⁸

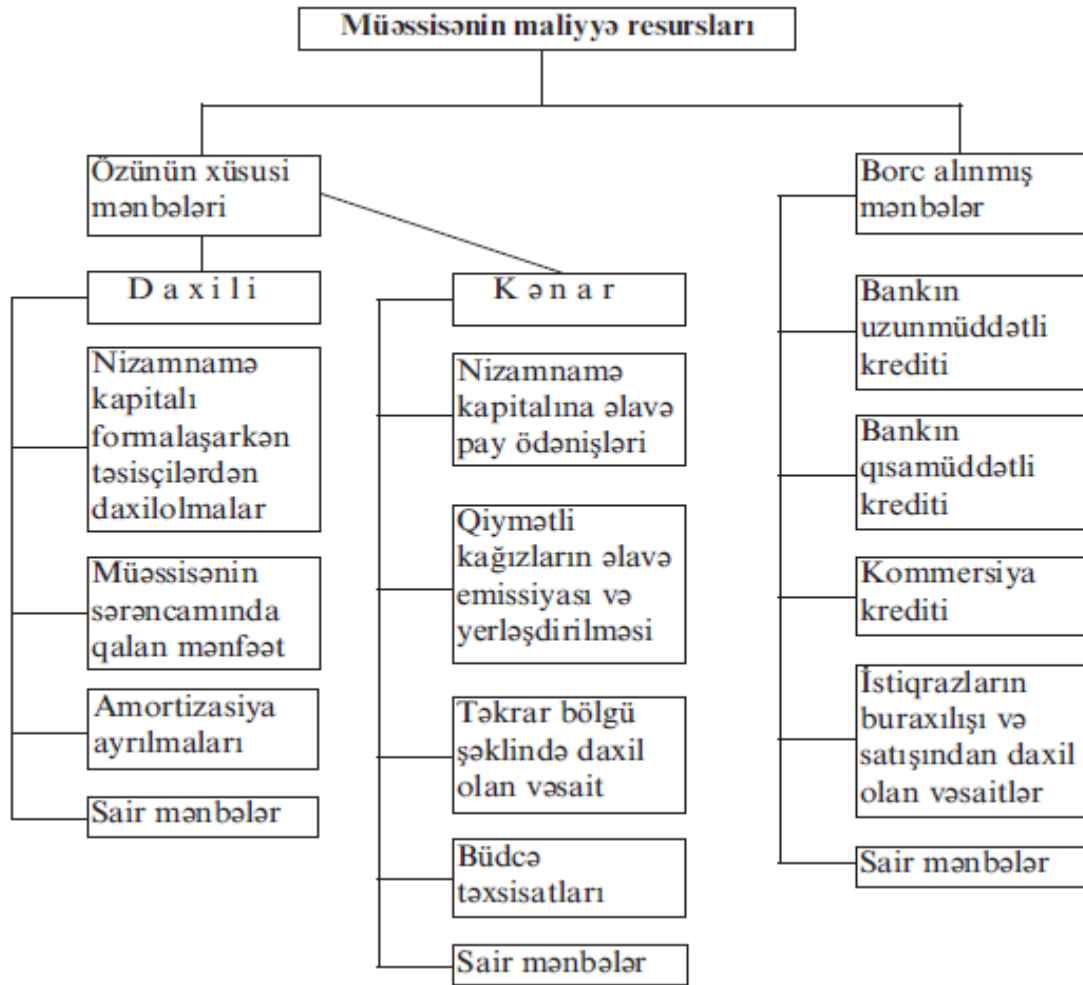
Həm satışdan, həm də satışdankənar gəlirlərin xərclərdən çox olan hissəsi mənfəət adlanır. Başqa sözlə mənfəət müəssisənin ümumi gəlirlərinin xərclərdən çox olan hissəsini əks etdirir. Bildiyimiz kimidə maliyyə resurslarının ən vacib elementlərindən biri mənfəətdir. Hamıya bəllidir ki, istənilən kommersiya müəssisənin əsas məqsədi daha çox mənfəət əldə etməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə resurslarının əsası kimi müəssisənin istehsal və təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi ümumi gəlir yox, xərclər, vergilər və digər büdcə ayırmaları ödəndikdən sonra yerdə qalan xalis mənfəət qəbul edilir.

⁸ Bəyalı Ataşov, Nurpaşa Novruzov, Elşən İbrahimov " Müəssisələrin maliyyəsi" Bakı, 2009, səh 71

Maliyyə resurslarının formalaşmasında ikinci əhəmiyyətli yeri amortizasiya ayırmaları tutur. Müəssisənin sahib olduğu aktivlər məhdud faydalı istifadə müddətinə malik olduğu halda, istifadə olunan aktivin dəyərini onun istifadəsindən yaranan gəlirlə düz mütənasib şəkildə bölmək lazımdır. Əgər aktivin faydalı istifadə müddəti 1 (bir) hesabat dövründən çoxdursa deməli o, daha artıq müddətə gəlir gətirir. Uzunmüddətli aktiv dəyərə və məhdud faydalı istifadə müddətinə malik olduğuna görə və onun dəyəri zaman keçdikcə azaldığına görə aktivin müəssisə tərəfindən istifadə olunmasını əks etdirmək üçün həmin xərc uçota alınmalıdır. Bu xərc amortizasiya adlanır. Amortizasiya uzunmüddətli aktivin dəyərinin onun faydalı istifadə müddəti üzrə paylanması və beləliklə aktiv üçün çəkilən məsrəflərin bu aktivin müəssisəyə mənfəət gətirdiyi tam dövrlərlə tutuşdurulmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox inkişafa nail olmuş ölkələrdə amortizasiya ayırmaları təkrar istehsalın 50-60%-ni təşkil edir.

Mövcud bazar iqtisadiyyatında rəqabətin hökm sürdüyü bir dövrdə müəssisə üçün satışdan daxil olan pul vəsaitləri ilə yanaşı kənardan daxilomalar da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təcrübə sübut edir ki, heçdə ilkin nizamnamə kapitalı müəssisənin ahəngdar şəkildə idarə olunmasında və fəaliyyətini davam etdirməsində gözlənilən nəticəni vermir. Buna görə də borc alınmış vəsait bir növü yardımçı mövqe kimi çıxış etsə də normal iqtisadi vəziyyətlərdə böyük əhəmiyyətə malikdir. Cəlb edilmiş vəsait mənbələrinə kreditləri və onların növlərini, lizinqi, faktoringi və sair cəlb edilmiş vəsaitləri göstərmək olar. Ümumiyyətlə cəlb olunan borc kapitalı kanallarının çoxluğu xüsusilə böhran və tənəzzül anlarında müəssisələrin vəziyyətdən çıxmasına və ayaqda qalmasına əlverişli şərait yaradır

Müəssisənin maliyyə resurslarını ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakı cədvəldəki kimi əks etdirmək olar.



Cədvəl 1.2. Müəssisənin maliyyə resurslarının quruluşu.

⁸ Bəyalı Ataşov, Nurpaşa Novruzov, Elşən İbrahimov “ Müəssisələrin maliyyəsi” Bakı, 2009, səh 59

§ 3.2 Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə effektiv şəkildə nail olunması hər bir müəssisə üçün vacib məqamlardan biridir. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması bir növü qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün məsrəflərin qiymətləndirilməsidir. Fikirləşin ki, siz hər hansı bir məhsul istehsal edən təsərrüfat subyektinə böyük həcmdə investisiya etmək niyyətindəsiniz. Bu yatırımı etməzdən əvvəl mütləq qaydada tələb və təklifi, gələcəkdə əldə olunacaq faydanı qiymətləndirmək tələb olunur. Məhz bu

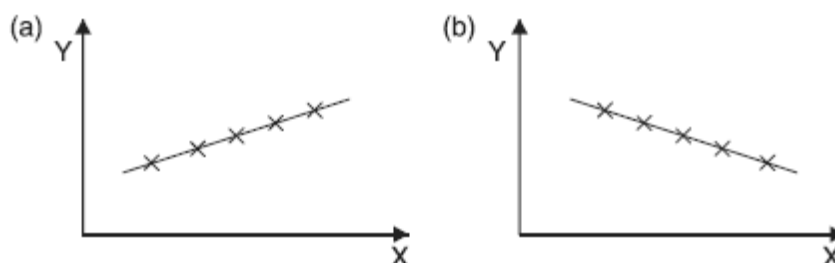
pronozlaşdırmanın əsl vəzifəsidir. Əlbəttəki bu o qədərdə asan proses deyil. Düzgün proqnozun verilməsi, buna uyğun büdcənin qurulması, həmçinin keçmiş hadisələrin dolğun təhlili özlüyündə bacarıq, araşdırma və müqayisə qabiliyyəti tələb edir. Proqnozlaşdırılma prosesinin sadələşdirilməsi məqsədilə bir sıra riyazi metodlardan istifadə olunur. Bu cür metodlar keçmiş hadisələri təhlil etməklə yanaşı, gələcək hadisələrində proqnozunu verməyə imkan yaradır. Bu mövzuda biz müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması prosesində istifadə olunan korrelyasiya təhlilindən bəhs edəcəyik.

İki dəyişən o halda korrelyasiya olunmuş hesab edilir ki, bir dəyişənin dəyərində baş verən dəyişiklik digər dəyişənin dinamikasına təsir göstərir. Başqa sözlə korrelyasiya dəyişən kəmiyyətlər arasındakı qarşılıqlı əlaqəni əks etdirir. Korrelyasiya oluna bilən dəyişənlərə aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- insanın boyu və çəkisi;
- gəzintinin məsafəsi və onu etmək üçün sərf olunan vaxt.

Korrelyasiyanın 3 (üç) dərəcəsi mövcuddur:

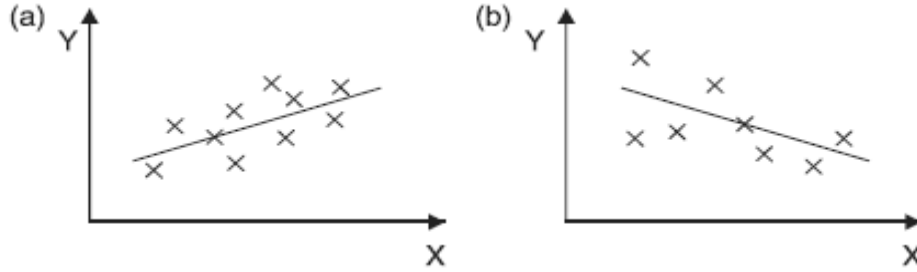
1. Tam korrelyasiya – bu cür korrelyasiya baş verdikdə dəyişənlər arasında tam xətti əlaqə olur. Nəzərə almaq lazımdır ki, əgər korrelyasiya tam korrelyasiyadırsa o zaman dəyişənlər həm eyni, həm də əks istiqamətdə hərəkət edə bilərlər.



Cədvəl 9. Tam korrelyasiya.⁹

⁹ FIA Management Accounting ACCA F2 2014-2015, səh 277

2. Qismən korrelyasiya – bu zaman tam xətti əlaqə olmur. Qismən korrelyasiya zamanı bir dəyişənin dəyərində baş verən dəyişiklik digər dəyişənin dəyərində qeyri-proporsional şəkildə təsir edir.



Cədvəl 10. Qismən korrelyasiya.¹⁰

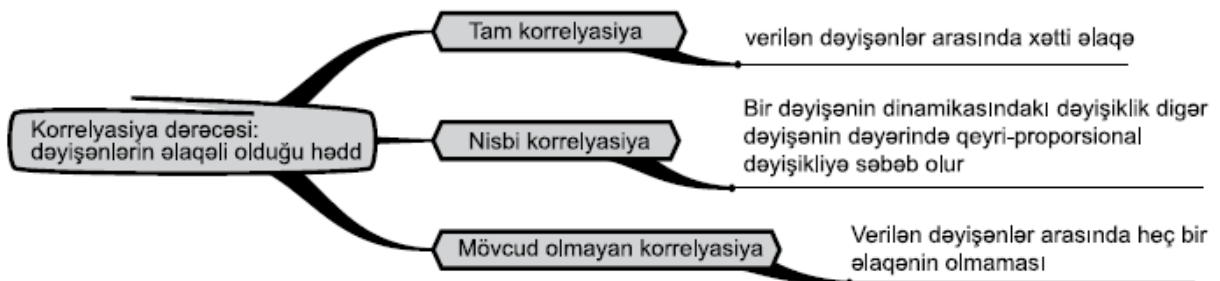
3. Korrelyasiya yoxdur – bu tam korrelyasiyanın tam olaraq əksidir.



Cədvəl 11. Olmayan korrelyasiya.¹¹

Cədvəldən də görüldüyü kimi dəyişənlər arasında heç bir əlaqə yoxdur. Çünki cədvəldəki nöqtələr ayrı-ayrı istiqamətlərdə hərəkət edir.

Yuxarıda qeyd edilənləri qısa icmal şəklində aşağıdakı cədvəldə göstərmək olar:



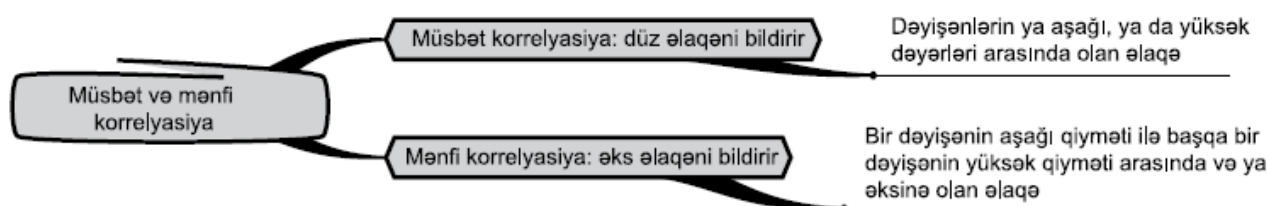
Cədvəl 12. Korrelyasiya dərəcələri.¹²

Korrelyasiya həmçinin müsbət və mənfi ola bilər. Eyni zamanda dərəcələrə uyğun olaraq tam müsbət və mənfi və qismət müsbət və mənfi ola da bilər.

- korrelyasiya əmsalı 1-ə bərabər olduqda bu tam müsbət korrelyasiya olur;
- korrelyasiya əmsalı -1-ə bərabər olduqda bu tam mənfi korrelyasiya olur;
- korrelyasiya əmsalı 0 və 1 arasında dəyişdikdə nisbi müsbət olur;
- korrelyasiya əmsalı 0 və -1 arasında dəyişdikdə nisbi mənfi olur.

Əgər dəyişənlər eyni istiqamət üzrə hərəkət edirsə o zaman bu cür korrelyasiya müsbət korrelyasiya adlanır. Bu o deməkdir ki, bir dəyişənin dinamikasında baş verən dəyişiklik digər dəyişənə də eyni aspektdə təsir edir. Misal üçün bir insanın gəzintisinin məsafəsi artdıqca onu yerinə yetirmək üçün sərf olunan vaxtda artır.

Əgər dəyişənlər əks istiqamətlərə hərəkət edirsə o zaman bu cür korrelyasiya mənfi korrelyasiya adlanır. Misal üçün əgər zirvəyə doğru qalxdıqca qarın həcmnin artmağı müsbət korrelyasiyadırsa, havanın temperaturunun azalması mənfi korrelyasiyadır. Çünki burada dəyişənlər arasında əks əlaqə mövcuddur.



Cədvəl 13. Müsbət və mənfi korrelyasiya.¹³

¹⁰ FİA Management Accounting ACCA F2 2014-2015, səh 277

¹¹ FİA Management Accounting ACCA F2 2014-2015, səh 278

¹² FİA Management Accounting ACCA F2 2014-2015, səh 448

¹³ FİA Management Accounting ACCA F2 2014-2015, səh 449

Yuxarıda sözügedən iki dəyişən arasındakı əlaqə korrelyasiya əmsalı ilə ölçülür. Korrelyasiya əmsalı Pirson korrelyasiya əmsalı olan “r” hərfi ilə təsvir olunur. Korrelyasiya əmsalı -1, 0, 1 aralığında ölçülür. Düstürü aşağıdakı kimidir:

$$r = \frac{n \sum XY - \sum X \sum Y}{\sqrt{(n \sum X^2 - (\sum X)^2)(n \sum Y^2 - (\sum Y)^2)}}$$

Burada:

- X və Y məlumayda verilən dəyişənləri;
- n isə təhlil zamanı verilən məlumatların sayını göstərir.

Düsturu və qeyd edilənləri daha aydın başa düşmək üçün aşağıdakı misala diqqət yetirək:

Məsələ. Fabrikdə istehsalın qiyməti istehsal edilən ədədlərin sayından asılıdır. Son altı ayda hər ay istehsal edilən ədədlər və əlaqəli xərclər üçün məlumatlar aşağıdakı kimidir:

Aylar	İstehsal olunan ədəd sayı	Məsrəf
	X	Y
1	2	9
2	3	11
3	1	7
4	4	13
5	3	11
6	5	15

Tələb olunur: sayla məsrəf arasındakı korrelyasiyanın olmasını müəyyən edin.

Həlli: yuxarıdakı məsələdə istehsal və məsrəf qarşılıqlı əlaqədə olan dəyişənlərdir. Belə olan halda X- istehsalın olunan ədədlərin sayını, Y- isə məsrəfləri əks etdirir. Göründüyü kimi istehsal artdıqca məsrəflərdə artır. Yəni bir dəyişənin dinamikasında baş verən dəyişiklik digər dəyişəndə də dəyişikliyə səbəb olur. İndi isə yuxarıda qeyd etdiyimiz düstürlə hesablamaları aparaq.

X	Y	XY	X ²	Y ²
2	9	18	4	81
3	11	33	9	121
1	7	7	1	49
4	13	52	16	169
3	11	33	9	121
5	15	75	25	225
$\Sigma X = \underline{18}$	$\Sigma Y = \underline{66}$	$\Sigma XY = \underline{218}$	$\Sigma X^2 = \underline{64}$	$\Sigma Y^2 = \underline{766}$

$$(\Sigma X)^2 = 18^2 = 324 \quad (\Sigma Y)^2 = 66^2 = 4,356$$

$$n = 6$$

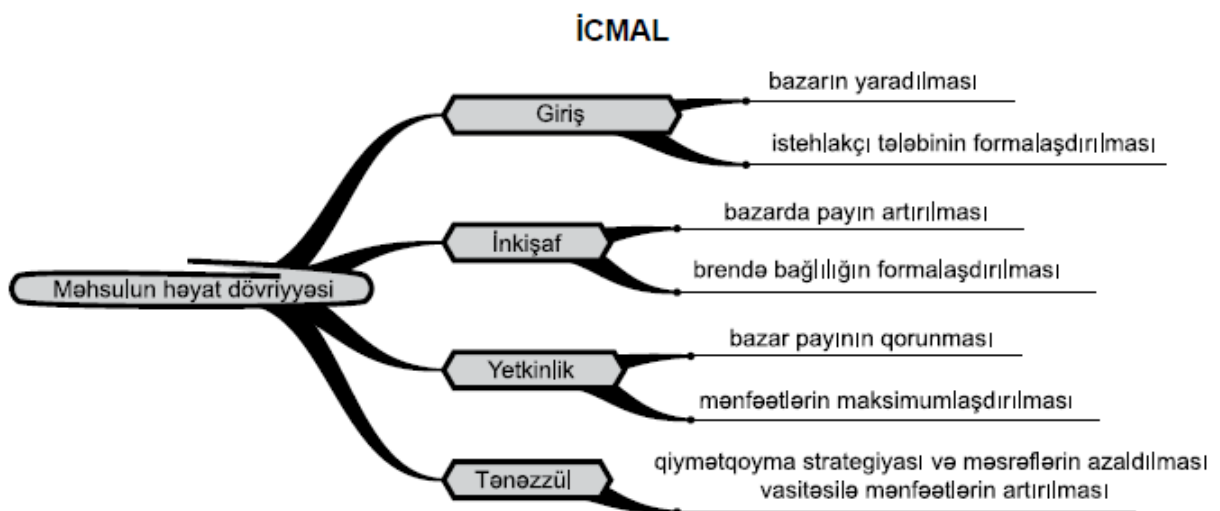
$$r = \frac{(6 \times 218) - (18 \times 66)}{\sqrt{(6 \times 64 - 324) \times (6 \times 766 - 4,356)}}$$

$$= \frac{1,308 - 1,188}{\sqrt{(384 - 324) \times (4,596 - 4,356)}}$$

$$= \frac{120}{\sqrt{60 \times 240}} = \frac{120}{\sqrt{14,400}} = \frac{120}{120} = 1$$

Nəticə olaraq bu hesablama istehsalın həcmi ilə məsrəflər arasında tam müsbət korrelyasiyanın olmasını əks etdirir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması zamanı riyazi təhlillərdən əlavə statistik təhlillər də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Buna nümunə kimi məhsulun həyat tsiklini modelini misal göstərmək olar. Bu tsikli qısa olaraq aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:



Cədvəl 14. Məhsulun həyat tsikli modeli.¹⁴

Məhsulun həyat tsikli modeli proqnozlaşdırma zamanı uzunmüddətli rentabelliğin təmin edilməsi üçün olduqca lazımlı vasitədir.

§ 3.3 Müəssisədə maliyyə təşkilinin təkmilləşdirilməsi yolları

Bildiyimiz kimi ölkə iqtisadiyyatının əsas özülünü nəinki fərdi dövlətlərdə hətta dünya təcrübəsində müxtəlif formalı müəssisələr təşkil edir. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi inkişafın uğuru və tənəzzülü müəssisələrin üzərinə düşür. Çünki cəmiyyət üçün lazım olan mallar və xidmətlər məhz bu cür müəssisələr vasitəsilə ortaya çıxır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, daha da dayanıqlı və davamlı fəaliyyətə nail olmaq məhz müəssisələrdə maliyyə işinin düzgün təşkilindən bilavasitə asılıdır. Bu səbəbdən də daima müəssisələrdə maliyyə təşkilinin təkmilləşdirilməsi yollarını axtarmaq lazımdır. Müəssisələrdə maliyyə işinin düzgün təşkili və təkmilləşdirilməsi ilk növbədə düzgün maliyyə planlaşdırılmasından irəli gəlir. Bu mövzuya daha geniş aspektdə baxmaq daha düzgün olardı.

İstənilən vəziyyətdə müəssisələrin daha məqsədyönlü idarə olunması maliyyənin planlaşdırılmasını tələb edir. Planlaşmanın köməyi ilə müəssisələr öz pul vəsaitlərinin istiqamətlərini qabaqcadan müəyyən edir və öz maliyyə və pul ehtiyatlarını mövcud tələbə uyğunlaşdırma bilirlər. Bu cür planlaşdırma müəssisələrin inkişafına mühüm təsir göstərir. Müəssisələrin maliyyə planlaşdırılması vasitəsilə yerinə yetirdiyi hərəkətlər aşağıdakılardır:

- müəssisənin maliyyə ehtiyatlarının istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- müəssisənin maliyyə ehtiyatlarının əmələ gəlmə mənbələrinin müəyyən edilməsi. Bu yalnız mənbələrin deyil, hansı mənbədən necə əmələ gəlməsinin də müəyyən edilməsini nəzərə tutur. Bu cür araşdırma iqtisadi cəhətdən aparıcı mövqə tutur;

- bazarda olan tələb-təklifin müəyyən edilməsi və proseslərin ona uyğunlaşdırılması;
- müəssisədə və onun bölmələrində müşahidələrin təşkil edilməsi. Bu müşahidə xüsusilə müəssisədə gəlir və xərclərin müəyyən edilməsində tələb olunur.

Kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr öz maliyyə planlarını gəlir və xərc bölmələri formasında tərtib edirlər. Bu cür müəssisələrdə maliyyə planlaşdırılması bir hesabat dövrü üçün 4 (dörd) bölmədən ibarət olur.

1. Gəlir və daxilolmalar;
2. Xərc ayırmaları;
3. Kredit (bank və bank olmayan kredit təşkilatları) müəssisələri ilə münasibət;
4. Büdcə və büdcədən kənar fondlarla münasibət.

Maliyyə planlaşdırılmasının birinci “gəlirlər və daxilolmalar” bölməsi müəssisənin həm daxili mənbələri (məs. mənfəət, amortizasiya ayırmaları), həm də xarici kənar mənbələri (məs. cəlb olunan vəsaitlər (kredit, lizinq)) hesabına olan daxilolmaları əks etdirir.

Maliyyə planlaşdırılmasının ikinci “xərc ayırmaları” bölməsinə yatırımlar, təmir xərcləri, aktivlərin artımı üçün ayırmalar, inzibati xərclər, kadr hazırlığı ayırmaları, mükafatlar üçün ayırmalar, hər hansı maliyyə yardımı üçün ayırmalar və digər xərclər daxildir.

Maliyyə planlaşdırılmasının üçüncü “kredit (bank və bank olmayan kredit təşkilatları) müəssisələri ilə münasibət” bölməsinə bank və bank olmayan kredit təşkilatlarından götürülən kreditlər, qaytarılan zaman kreditlər üzrə ödənilən fəzilət aiddir.

Maliyyə planlaşdırılmasının dördüncü “büdcə və büdcədən kənar fondlar ilə münasibət” bölməsinə büdcəyə ödənilən əlavə dəyər vergisi, mənfəət vergisi,

muzdlu işlə əlaqədar ödəmə mənbəyində vergi, gəlir vergisi, mənfəət vergisi, eləcə də büdcədən kənar fondlara (Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Dövlət Yol Fondu, Sahibkarlığa Yardım Milli Fondu, Təbiəti Mühafizəsi Fondu və s.) ödənilən ödəmələr daxildir.

Kommersiya fəaliyyəti həyata keçirən müəssisələrdə müəssisə maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi yollarından biri də düzgün biznes plan hazırlamaqdır. Biznes plan gələcək dövrlər (illər) üçün müəssisənin inkişaf planıdır. Biznes plan əsas 2 (iki) bölmədən ibarətdir:

1. yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan işin məqsədindən;
2. nəzərdə tutulan məqsədin həyata keçirilməsindən.

Biznes planın tərtib olunması müəssisə maliyyəsinin təşkil olunmasında mühüm əhəmiyyəti vardır. Buna aşağıdakıları aid etmək olar:

- biznes plan fəaliyyətin təşkili və inkişafı üçün lazım olan pul vəsaitinin tapılması vasitəsidir;
- biznes plan sahibkara həyata keçirdiyi fəaliyyəti hesabat dövrünün hər hansı bir ayında qiymətləndirməyə imkan verən vasitədir;
- biznes plan əldə olunan gəlirin müəssisənin fəaliyyət tsiklini uyğun düzgün idarə edilməsi vasitəsidir;
- biznes plan müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və stabilləşdirilməsi vasitəsidir.

Biznes plan hazırlanarkən xüsusilə statistik, maliyyə-mühasibat və digər məlumatlardan istifadə olunmalıdır. Onuda qeyd etmək lazımdır ki, biznes planın hazırlanmasına mütləq tələb qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır. Lakin xarici firmalar ölkəyə investisiya edərkən mütləq qaydada tərəfdaş olacaqları müəssisədən biznes plan tələb edirlər. Standart biznes plan aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

1. *Giriş* – burada müəssisənin təşkilati hüquqi forması, məşğul olunacaq biznes, onun seçilmə məqsədi və s. kimi məlumatlar əks olunur;
2. *Maliyyə və digər ehtiyatlar* – burada biznesi qurmaq, fəaliyyətin axımını təşkil etmək və davam etdirmək üçün tələb olunacaq ehtiyatlar əks olunur;
3. *Biznes fəaliyyətinin həyata keçiriləcəyi məkan* – burada biznes fəaliyyətin həyata keçiriləcəyi məkan barədə məlumat, həmçinin həmin məkanın biznes fəaliyyətə təsiri, eləcə də məkanın infrastrukturunu əks olunur;
4. *İstehsal olunan məhsul və ya göstərilən xidmət* – burada məhsul və ya xidmət barədə ətraflı məlumat verilir. Eləcə də məhsulun satılması və xidmətin göstərilməsi zamanı müştərinin nə üçün məhz sizin məhsulu və ya xidməti almasının səbəbinin açıqlanması əks olunur.
5. *Bazar və alıcılar* – burada məhsulun satışın həyata keçiriləcəyi bazarın formalaşdırılması və alıcı kontingenti barədə məlumatlar əks olunur;
6. *Marketing planı* – burada reklam planları haqqında geniş məlumatın açıqlanması tələb olunur;
7. *İdarəetmənin quruluşu* – burada müəssisənin kimlərlə idarə olunması və işçilər barədə məlumatlar əks olunur;
8. *Maliyyə planlaşdırılması* – bu bölmə biznes planının ən vacib hissəsidir. Beləki burada nəzərə tutulan biznesin başlanması üçün tələb olunan minimal maliyyə resursu əks olunur.

Beləliklə müəssisə maliyyəsinin təkmilləşdirilməsində istifadə olunan biznes planının reallaşdırılması bazardakı tələb-təklifdən, ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətindən və bir sıra başqa amillərdən asılıdır.

Müəssisədə maliyyə təşkilinin təkmilləşdirilməsi yollarından biridə pul hesablaşmaları ilə bağlıdır. Hər bir müəssisə öz fəaliyyətini həyata keçirən zaman həm müəssisədaxili, həm də müəssisəxarici pul hesablaşmalarında istifadə edir. Daxili hesablaşmalara misal olaraq işçi heyətinə ödənilən əmək haqqı və mükafatları göstərmək olar. Xarici hesablaşmalara isə işlərin görülməsi,

xidmətlərin göstərilməsi və məhsul satışı, büdcə və büdcədən kənar fondlara ödəmələr, kredit götürülməsi və qaytarılması kimi əməliyyatlar aiddir. Pul hesablaşmalarının 2 (iki) növü mövcuddur. Bunlar nağd və nağdsız formalarıdır. Hər bir ölkə müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin şəffaflığının artması, bank sektorunun inkişafının stilmullaşdırılması və istehlakçı hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək üçün nağdsız hesablaşmalara keçidi sürətləndirir. Nağdsız hesablaşma dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur (*Nağdsız Hesablaşmalar haqqında Azərbaycan Respublikasının 23.12.2016 cı il tarixli Qanununa əsasən*):

- ödəniş terminalları vasitəsilə həyata keçirilən ödəmələr;
- bir şəxsin bank hesabından digər şəxsin bank hesabına köçürməklə həyata keçirilən ödəmələr;
- birbaşa nağd qaydada satıcının bank hesabına köçürməklə həyata keçirilən ödəmələr.

Bütün yuxarıda qeyd edilənlərin hər biri müəssisədə maliyyə təşkilinin əsasını təşkil edir. Belə ki, qeyd edilənlərin, maliyyə planlaşdırılması, pul hesablaşmalarının təşkili və daha da təkmilləşdirilməsi müəssisələrin inkişafına bu da öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatının daha dirçəlməsinə səbəb olacaqdır. Bu son illərdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının artırılması və inkişafa mane olan məqamların aradan qaldırılması məqsədilə dövlət tərəfindən ciddi addımlar atılmaqdadır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22.07.2009 cu il tarixli 134 sayılı “İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə”, “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında”, 28.12.2017 ci il tarixli 1771 sayılı “Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanları qeyd olunanlara bariz nümunədir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tezisin əsas məqsədi ümumilikdə müəssisə maliyyəsinin əsas aspektlərinin müəyyən edərək seçilmiş müəssisədə (*Lotos Co. LTD*) maliyyə vəziyyətinin necə təşkil olunması araşdırmaq idi. Birinci hissənin məqsədini maliyyə vəziyyətinin əsas prinsiplərinin araşdırılması təşkil edirdi. Maliyyə prinsipləri müəssisənin maliyyə strukturunun daha dəqiq şəkildə qurulmasına köməklik göstərir.

Maliyyə strukturu qurularkən ilk növbədə hansı müəssisə növünə aid olduğu müəyyən edilməlidir və sonra həmin müəssisə növünə uyğun gələm maliyyə prinsiplərindən istifadə edilməlidir. Qeyd edilən bu addımlar daha düzgün və etibarlı maliyyə sistemi qurmağa kömək edir. Qurulmuş maliyyə sistemi nə dərəcədə düzgün işlədiyi öz əksini maliyyə hesabatlarında tapır. Maliyyə hesabatlarının növündən asılı olaraq hər birinin özünəməxsus vəzifələri və funksiyaları var. Lakin hər bir maliyyə hesabatının əsas vəzifəsi müəssisənin daha səmərəli iqtisadi qərarların verilməsinə kömək etməkdir.

Digər tərəfdən qarşıda duran əsas sual qeyd edilmiş araşdırmaların 2014-cü ildən Azərbaycanda neft qiymətlərinin kəskin azalması ilə başlayan beynəlxalq böhran zamanı yerli iqtisadiyyatda baş verən dəyişiklikləri qeydə alaraq onun *Lotos Co. LTD* üzərində olan təsirlərini araşdırmaq idi. Böhranın təsirlərini daha aydın şəkildə görmək üçün müəssisənin maliyyə hesabatlarından mənfəət hesabatlarında istifadə edilmişdir. Mənfəət hesabatları həm vertikal ham da horizontal üsullarla müqayisə edilərək daha dəqiq nəticələr əldə edilmişdir. Buna misal olaraq cari aktivlərin və öhdəliklərdə olan dəyişikliklərin horizontal üsul ilə müqayisəsi nəticəsində görmək olar ki, beynəlxalq böhranın nəticəsi olaraq *Lotos Co. LTD*-nin öhdəliklərində olan artım aktivlərdə olan artımla nisbətə daha çox olmuşdur.

Qeyd edildiyi kimi beynəlxalq böhranın müəssisəyə təsirinin əsas səbəblərindən biri *Lotos Co. LTD*-nin daha çox yerli bazarda ixtisaslaşmasıdır və

bu səbəb görə də xarici investorların diqqətini cəlb etməkdə çətinliklər yaranır. Xarici investorların diqqətini cəlb etmək üçün isə beynəlxalq mühasibatlığın standartlarından istifadə edərək lazım olan hesabatların təqdim etmək lazımdır. Buna səbəb isə beynəlxalq maliyyə standartlarının xarici investorlar üçün daha aydın olmasıdır və bu hesabatlar onlara şirkəti daha dəqiq qiymətləndirərək investisiya üçün yararlı olub-olamamasını öyrənməyə kömək edir.

Son olaraq maliyyə sturkturu və maliyyə hesabatları düzgün təşkil edildikdən sonra müəssisə gələcək dövrlərlə bağlı praqnozlaşdırmalar apararaq əldə edə biləcəyi gəlirlər və yarana biləcək xərclər haqqında əvvəlcədən tədbirlər görməyə çalışmalıdır. Bu tədbirləri görmək üçün müəssisə öz resurslarından səmərəli şəkildə istifadə etməlidir. Buna misal olaraq yeni ediləcək investisiyaları gətirmək olar. Hər hansı bir müəssisəyə investisiya etməzdən əvvəl həmin müəssisənin maliyyə hesabatlarından istifadə edərək ediləcək investisiyanın səmərəli olub-olmaması haqqında praqnozlaşdırmalar edilməlidir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təkmilləşdirilməsi əsasını düzgün qurulmuş biznes plan təşkil edir. Biznes planın əsas vəzifəsi müəssisənin iş prinsiplərini müəyyən etməkdir. Buna misal olaraq gələcəkdə əldə edəcəyi gəlirlərin hansı istiqamətlərdə istifadə ediləcəyi biznes planın “*Maliyyə və digər ehtiyatlar*” hissəsində göstərilərək əvvəldən müəyyən edilir. Buna əlavə olaraq müəssisənin biznes planını daha səmərəli etmək üçün yerli və beynəlxalq iqtisadiyyatda baş verən yenilikləri nəzərə alaraq dəyişikliklər etmək lazımdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E., “Müəssisələrin maliyyəsi” dərslik, Bakı, 2009.
2. Ələkbərov Ə. “Müasir mərhələdə maliyyə ehtiyatları və onların istifadəsinin bəzi məsələləri” Məqalə. AMEA-nın Xəbərləri, humanitar və ictimai elmlər seriyası (İqtisadiyyat) № 1, Bakı 2006.
3. Hüseynov T. “Firmanın iqtisadiyyatı” dərslik, Bakı 2008.
4. İsmaylov N., Zeynalov T., Mahmudov İ., “İqtisadi təhlil” dərslik, Bakı 2010.
5. Kazımov R. “Maliyyə təhlili müzahirə toplusu” Bakı 2011.
6. Qurbanova T. “Maliyyə siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi” Audit 2006.
7. Quliyev T., Qurbanov F., Abbasov A., Babayev A. “Bazar münasibətləri şəraitində müəssisə və firmaların maliyyə fəaliyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi. Bakı 2002.
8. Liferekno Q.. “Müəssisənin maliyyə təhlili” Bakı İqtisad Universiteti Nəşriyyatı Bakı 2010, tərcümənin redaktoru dos. Namazova C.B.
9. Novruzov N., Hüseynov X. “Maliyyə” ali məktəblər üçün dərslik.
10. Rzayev Q., “Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartı və maliyyə hesbatı”, dərslik, Bakı 2004.
11. Vəliyev D., Rəhimov D., “Beynəlxalq Maliyyə”, dərslik, Bakı 2010.
12. Финансы предприятий. Учебное пособие. Под редакцией Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С. Москва, 1998.
13. Романова Л.Е. Анализ хозяйственной деятельности. М. Юрайт 2003.
14. Principles of Corporate Finance” by Brealy, Myers and Allen.
15. FIA FMA. ACCA F3. Financial accounting (text book).
16. FIA FMA. ACCA F2. Management accounting aims and updates (text book)
17. FIA FMA. ACCA F7. Financial reporting (text book).
18. www.maliyye.gov.az
19. www.lotos.com.az

XÜLASƏ

Məqalənin əsas məqsədi maliyyə vəziyyətinin metodoloji-aspektlərini öyrənərək hal-hazırkı beynəlxəq maliyyə vəziyyətinin seçilmiş müəssisəyə (Lotos Co. LTD) olan təsirlərinin araşdırılmasıdır. Məqalənin yazılmasında istifadə edilmiş araşdırmalar 2014 – 2017 illəri əhatə edir. Bu zaman aralığını seçməkdə əsas məqsəd 2014 - cü ildə neft qiymətlərinin kəskin azalması ilə başlanmış böhrandır. Beləki, qeyd edilmiş böhranın neft ölkələrinin iqtisadiyyatına ciddi təsirləri olmuşdur və Azərbaycan da bu ölkələrə aiddir. Məqalə üç əsas hissədən ibarətdir. Birinci hissədə aparılmış araşdırmaların əsas məqsədi, maliyyə vəziyyətinin metodoloji aspektlərinin müəyyən edilərək iqtisadiyyata və eyni zamanda müəssisələrə olan təsirlərinin qeydə alınması idi. İkinci hissədə isə, əsasən “Lotos Co. LTD” nin balans və mənfəət hesabatlarından istifadə edərək qeyd edilmiş zaman aralığında şirkətin maliyyə vəziyyətində olan dəyişiklikləri qeydə alaraq hal-hazırkı maliyyə vəziyyətinin öyrənilməsi idi. Son olaraq, üçüncü hissənin əsas məqsədi isə şirkətin maliyyə resurslarını araşdıraraq həmin resursların necə istifadə edildiyini müəyyən etməkdir.

SUMMARY

The main purpose of the article is to investigate the effects of the current international financial position on a selected entity (Lotos Co. LTD) by studying the methodological aspects of its financial position. Studies used in the writing of the article cover the years 2014-2017. The main purpose of choosing this time interval is the crisis that began in 2014 with a sharp decline in oil revenues. Thus, the crisis has had a serious impact on the economy of oil countries and Azerbaijan belongs to these countries. The article consists of three main parts. The main objective of the research was to determine the financial position of the metadological aspects and to record the effects of the economy and at the same time on enterprises. In the second part, mainly "Lotos Co. LTD, using the balance sheet and income statement, and reviewing the financial position of the company during the reporting period and examining the current financial position. Finally the main purpose of the third part is to examine the financial resources of the company and determine how these resources are used.

РЕЗЮМЕ

Основной целью статьи является исследование влияния текущей международной финансовой позиции на выбранную организацию (Lotos Co. LTD) путем изучения методологических аспектов ее финансового положения. Исследования, использованные при написании статьи, охватывают 2014-2017 годы. Основной целью выбора этого временного интервала является кризис, который начался в 2014 году с резкого снижения нефтяных доходов. Таким образом, кризис оказал серьезное влияние на экономику нефтяных стран, и Азербайджан принадлежит этим странам. Статья состоит из трех основных частей. Основная цель исследования - определить финансовое положение методологических аспектов и зафиксировать влияние экономики и в то же время на предприятия. Во второй части, в основном, «Lotos Co. LTD, используя баланс и отчет о прибылях и убытках, а также проанализировав финансовое положение компании за отчетный период и изучив текущее финансовое положение. Наконец, основная цель третьей части - изучить финансовые ресурсы компании и определить, как эти ресурсы используются.

REFERAT

Dünya təcrübəsində iqtisadiyyatın və iqtisadi inkişafın əsasını müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələr təşkil edir ki, məhz bu cür müəssisələrdə məhsulların və xidmətlərin, istehsalı, satışı və təchiz edilməsi kimi həyati əhəmiyyətli proseslər baş verir. Müəssisə sahibkar və ya bir qrup təşəbbüskar şəxslər tərəfindən iqtisadi resuslardan istifadə etməklə müştərilərin gələcəkdə alacaqları malları hazırlayan və xidmətləri göstərən təşkilatdır.

Bildiyimiz kimi müəssisələrin fəaliyyəti zamanı istehsal, satış və kapitalın fasiləsiz olaraq dövr etməsi prosesi baş verir. Bunun nəticəsində isə maliyyə resuslarında, vəsaitlərdə, onların həcmində və onlara olan tələbatlarda dəyişikliklər olur.

Müəssisələrin fəaliyyətinə ən çox təsir edən amillərdən biri maliyyə və maliyyə münasibətləridir. Maliyyənin əsas xüsusiyyətlərindən biri daima pul formasında çıxış etməsidir. Birmənalı olaraq müəssisələrin balansında və sərəncamında olan pul vəsaitləri həmin müəssisənin maliyyə resuslarının yaranmasında başlıca rol oynayır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyənin təşkili maliyyə siyasətinin hazırlanmasını da nəzərdə tutur. Maliyyə siyasətinin qurulmasında məqsəd gələcəkdə müəssisənin maliyyəsinin idarə edilməsi üçün elə bir sistem qurmaqdır ki, o qarşıya çıxacaq taktiki və strateji vəzifələri yerinə yetirə bilsin.

Müəssisələrin maliyyə vəziyyətini idarə etmək üçün iqtisadi alətlərdən istifadə etməklə və konkret müəssisələrin spesifik cəhətlərini nəzərə almaqla maliyyə mexanizmləri tətbiq edilir. Maliyyə mexanizmi dedikdə müəssisənin maliyyə vəziyyətinin idarə edilməsi sistemi nəzərdə tutulur ki, onunda əsas hədəfi məhsul buraxılışının səviyyəsinə müsbət təsir göstərərək daxil olan pul vəsaitlərinin artırmaqdır. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin düzgün və obyektiv qiymətləndirilməsi rəhbərlər, idarəçilərdən əlavə müəssisə ilə qarşılıqlı biznes

əlaqələrində olan təşkilatlar üçündə olduqca vacibdir. Çünki maliyyə vəziyyəti bilavasitə müəssisənin kommersiya fəaliyyətinə təsir göstərən amildir.

Müəssisə maliyyəsinin iki əsas funksiyası vardır:

- bölgü;
- nəzarət.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan iqtisadi alətlərdən biri və ən əsası maliyyə hesabatlarıdır. Belə ki, müəssisələrin bütün maliyyə hərəkətlərinin yekunu özünü hesabatlarda əks elətdirir. Maliyyə hesabatlarının hazırlanma prosesi biznesdə və iqtisadi qərarların qəbul edilməsi prosesində faydalı məlumatı təqim etmək məqsədi daşıyır. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı iqtisadi qərarların qəbul edilməsində maliyyə hesabatlarının rolu mühümdür.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dünyada kifayət qədər zəngin təbii qaz və neft sərvətləri ilə tanınan ölkələrdən biridir. İqtisadiyyatda bir çox neft və qaz ölkələri kimi Azərbaycan da adı çəkilən təbii sərvətlərdən çox asılıdır. Belə ki, neft və qaz Azərbaycanın ümumdaxili məhsulunun 45%-ni, maliyyə gəlirlərinin 70% və ticarətin 93%-ni təşkil edir.

Neft qiymətlərinin kəskin artdığı dövrdə (Oil Boom) bütün neft ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da, təcili daxili iqtisadiyyatın gücləndirilməsi zərurəti yaranmışdır. Beləliklə, 2008-2009 cu illərdə baş verən beynəlxalq böhran zamanı Azərbaycanda neftin qiymətinin kəskin artması iqtisadiyyatın güclənməsini və ÜDM-un sabitliyini təmin etdi. (Social Watch, 2017)

Böhran zamanı neft və qaz təsərrüfatının mövqeyi ciddi şəkildə zəifləməsindən sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatı mövqeyində bir çox yeni dəyişikliklər edilməsi zərurəti yarandı.

Lotos Co. MMC 1995-ci ildə Gilan Holding-in dəstəyi ilə Bakıda təsis edilmişdir. Lotos Co. MMC-nin əsas fəaliyyəti tikinti sektoru ilə bağlıdır və

yarandığı ildən bir çox uğurlu layihələrə imza atmışdır. Əsas işləri paya tikmə, şırnaqlı sementləmə, torpaq qazma və s. sahələrdə ixtisaslaşmağa nail olmuşdur.

Qeyd edildiyi kimi, Lotos Co. MMC əsasən tikinti sektorunda ixtisaslaşmışdır. Şirkətin daha çox daxili bazarda ixtisaslaşdığına görə Azərbaycanın iqtisadiyyatında baş verən hər bir dəyişiklik özünü şirkətin gəlirlərində də əks etdirir. Beləki, şirkətin gəlirləri 2951720.48 AZN-dən 394116.25-ə qədər kəskin şəkildə azalmışdır. Həmçinin, Lotos Co. MMC yalnız layihələrdə subkontraktor olaraq işlədiyinə görə layihələrin az olduğu dövrdə gəlirlərlə yanaşı xərclərdə də azalma müşahidə edilir.

Lakin, 2013-2014-cu illər ərzində gəlirlərdə artma müşahidə edilməsinə baxmayaraq, həmin dövrdə xərclərin azalması müşahidə edilir. Lakin növbəti dövrlərdə gəlirlərin azalması nisbəti ilə xərclər də eyni qaydada azalmışdır.

BMHS mühasibatlığın bir çox sahələrini əhatə edir. BMHS ilə işləyərkən şirkətlər aşağıda göstərilən hesabatları hazırlayıb paylaşmaq məcburiyyətindədirlər :

- Maliyyə vəziyyəti hesabatı;
- Bu hesabat həm də balans hesabatı kimi tanınır;
- Mənfəət və zərər hesabatı;
- Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat;
- Pul hərəkəti hesabatı;

Qeyd edilmiş hesabatlarla yanaşı BMHS şirkətin daxili mühasibatlıq qanunları haqqında hesabatlar da tələb edir. Bu hesabatlar investora hesabatları illər üzrə qarşılaşdırılaraq investisiya etmək istədikləri şirkətdə yaranmış müsbət və ya mənfi dəyişiklikləri müşahidə etməyə imkan verir. Əlavə olaraq, əgər hər hansı şirkətin tabeliyində olan digər orta və ya xırda şirkətlər varsa, əsas müəssisə hər təbəçiliyində olan hər bir kiçik müəssisə üçün də qeyd edilən hesabatları hazırlamaq məcburiyyətindədir.

Mövcud bazar iqtisadiyyatı şəraitində təşkilati-hüquqi quruluşundan asılı olmayaraq hər bir təsərrüfat subyekti yeni müəssisə dayanıqlı, davamlı və sabit fəaliyyət göstərə bilməsi üçün lazımi miqdarda maliyyə resursları ilə təmin olunmalıdır. Fəaliyyət göstərən hər bir müəssisənin maliyyə resursları əsasən işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və məhsul satışından əldə edilən mənfəətdən, əsas vəsaitlərin amortizasiyası ayırmalarından və kənardan cəlb olunan vəsaitlərdən ibarətdir.

Bəllidir ki, müəssisənin formalaşdırılması zamanı onun təşkilinin əsas halqası kimi nizamnamə kapitalı çıxış edir. Yəni ki, nizamnamə kapitalı müəssisənin fəaliyyətinin təşkili üçün açar rolunu oynayır.

İnvestisiya fəaliyyətindən daxilolmalar özünü digər aktivlərin eləcə də qiymətli kağızların satışından daxil olan pul vəsaitləri kimi təcəssüm etdirir. Maliyyə fəaliyyətindən daxilolmalar özünü müəssisənin sahibləri arasında səhm və istiqrazların satılması, dəyişdirilməsi nəticəsində yaranan pul vəsaitləri kimi təcəssüm etdirir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təkmilləşdirilməsi əsasını düzgün qurulmuş biznes plan təşkil edir. Biznes planının əsas vəzifəsi müəssisənin iş prinsiplərini müəyyən etməkdir. Buna misal olaraq gələcəkdə əldə edəcəyi gəlirlərin hansı istiqamətlərdə istifadə ediləcəyi biznes planın “*Maliyyə və digər ehtiyatlar*” hissəsində göstərilərək əvvəldən müəyyən edilir. Buna əlavə olaraq müəssisənin biznes planını daha səmərəli etmək üçün yerli və beynəlxalq iqtisadiyyatda baş verən yenilikləri nəzərə alaraq dəyişikliklər etmək lazımdır.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə effektiv şəkildə nail olunması hər bir müəssisə üçün vacib məqamlardan biridir. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması bir növü qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün məsrəflərin qiymətləndirilməsidir. Son olaraq maliyyə strukturu və maliyyə hesabatları düzgün təşkil edildikdən sonra müəssisə gələcək dövrlərlə bağlı

praqnozlaşdırmalar apararaq əldə ediləcəyi gəlirlər və yarana biləcək xərclər haqqında əvvəlcədən tədbirlər görməyə çalışmalıdır. Bu tədbirləri görmək üçün müəssisə öz resurslarından səmərəli şəkildə istifadə etməlidir. Buna misal olaraq yeni ediləcək investisiyaları gətirmək olar. Hər hansı bir müəssisəyə investisiya etməzdən əvvəl həmin müəssisənin maliyyə hesabatlarından istifadə edərək ediləcək investisiyanın səmərəli olub-olmaması haqqında praqnozlaşdırmalar edilməlidir.